

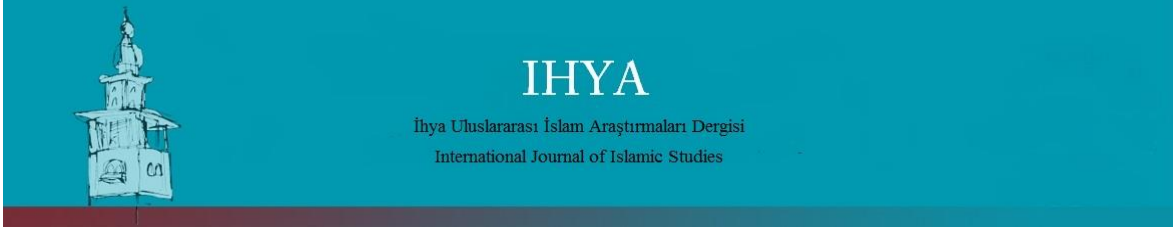
PAPER DETAILS

TITLE: Batida Hadise Dair Kaleme Alinan Almanca Akademik Çalışmalar

AUTHORS: Mutlu GÜL,Nurdan KORKUT

PAGES: 315-353

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/940888>

HADİS İLMİNE DAİR KALEME ALINAN ALMANCA AKADEMİK

ÇALIŞMALAR*

ACADEMIC STUDIES ON HADİTH SCIENCE WRITTEN IN GERMAN LANGUAGE

Sorumlu Yazar

Mutlu GÜL

Dr. Öğr. Üyesi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
e-mail: mutlugulx@hotmail.com, Orcid Id: 0000-0002-9431-6940

İkinci Yazar

Nurdan KORKUT

e-mail: nurdandevceci58@gmail.com, Orcid Id: 0000-0002-2799-7977

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 05 Ekim 2019/ 05 October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 12 Kasım 2019 / 12 November 2019

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 315-353

* Bu makale “Batıda Hadise Dair Kaleme Alınan Almanca Akademik Çalışmalar” adlı yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Öz

Bu makalede Batı’da oryantalist çalışmalarda önde gelen ülkelerden biri olan Almanya’da ve diğer Batı ülkelerinde kaleme alınan hadis ve sünnete dair Almanca akademik çalışmalar tanıtılmakta ve değerlendirilmektedir. Makale yapı olarak iki kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda konuya giriş mahiyetinde Almanya’da hadise dair yapılan akademik çalışmaların tarihi seyri hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Özellikle Batılı oryantalistler üzerinde oldukça etkili olduğu düşünülen Ignaz Goldziher’in çalışmaları ve eserlerinde takip ettiği metod bu açıdan önemlidir. Müelliflerin hadis ve sünnete dair yaklaşımlarına değinilerek, yayınların ilgili oldukları alt başlıklar tablo halinde gösterilmektedir. Makalenin ana gövdesini oluşturan ikinci kısımda ise yayınlar: kitaplar, tezler, ansiklopedi maddeleri, sempozyum ve seminerlerde sunulan bildiriler ve diğer çalışmalar şeklinde kronolojik olarak zikredilmektedir. Makalenin hacminin daha da artmaması, eserlerin kronolojik olarak takip edilebilmesi ve okuma kolaylığını sağlayabilmek amacıyla, çalışmaların muhtevaları hakkındaki bilgi ve değerlendirmelere metin içerisinde değil dipnotlarda yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Alman Oryantalizmi, Ignaz Goldziher, Nebvî Sünnet, Hadis Tenkidi.

Abstract

In this article, academic studies written in German language about Prophetic Traditions and Sunnah that have been carried out in the West among Oriental Studies in one of the leading countries i.e. Germany and also in other western countries, are being introduced and evaluated. This article is composed of two parts. In the first part, information is given about the history of academic studies in the field of Hadith in Germany as an introduction to the topic. The method of Ignaz Goldziher, who has an imminent effect on other western orientalists, is particularly very important. Opinions of writers of hadiths and sunnah have been stated briefly, relevant sub-headings have been shown in the tables. In the second part of this study, publications like books, theses, encyclopedia articles, symposium and seminar handouts have been written according to their chronological order. The information about the sources mentioned in the text has been given in footnotes, in order to make it easier for the readers to follow them in their chronologic order and also in order not to exceed the length of this article.

Key Words: Hadith, German Orientalism, Ignaz Goldziher, The Prophetic Tradatation, Hadith Critisizm

Giriş

Din, dil, bilim, düşünce, sanat, tarih gibi alanlarda Doğu dünyasını inceleyen ve Doğu hakkında değer yargıları üreten Batı kaynaklı kurumsal faaliyet,¹ şeklinde tanımlanan oryantalizmin farklı tarifleri de bulunmaktadır.² “Genel olarak Batı’nın Doğu’ya ait olana duyduğu her türlü ilgi olarak” da ifade edilmesi mümkün olan oryantalizm, Almanca *Morgenland* (sabah ülkesi) ve *Abendland* (akşam ülkesi) ifadeleri ile anlatılmaktadır.³ Oryantalistlerin yoğunluklu olarak son iki asırdır İslâm’a dair farklı dillerde birçok inceleme ve çalışma yaptığı bilinmektedir. Bilhassa açılan ilahiyat fakülteleri, İslami ilimler ve oryantalistik kürsüleri ile ciddi kitap, makale, tenkit yazıları vb. ürünler ortaya konulmaktadır. Ancak bu çalışmalar ülkemizde, dil sorunu vb. sebeplerden dolayı yeterince bilinmemektedir.

Batı’da giderek artan İslâm araştırmalarının bir ayağını oluşturan Almanya, bu çalışmalarla adından söz ettiren ülkelerden birisidir. Doğu hakkında yapılan araştırmalar zamanla diğer ülkeleri de geçerek nitelik ve nicelik bakımından göz ardı edilemeyecek sayıya ulaşmıştır. Bilhassa Alman üniversitelerinde *Islamwissenschaften* ve *Orientalische Seminare* bölümlerinde İslam araştırmalarının her geçen gün arttığı görülmektedir. Yapılan araştırmalar içerisinde hadis alanına dair çalışmaların ciddi bir yer tuttuğu söylenebilir.

Makalemizin konusunu Batı’da hadise dair kaleme alınan Almanca akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Yazımızda söz konusu yayınlar tanıtılarak, haklarında bazı tespitlere yer verilecektir. Bu araştırma vesilesi ile hadis ve sünnete dair Avrupa’nın farklı ülkelerinde Almanca yapılan birçok çalışma hakkında, en azından isim ve künye bazında, bilgi sahibi olunabileceğini düşünüyoruz.

Araştırma esnasında gördüğümüz bir zorluk ve bunun çalışmaya yansımından da burada bahsedilmelidir. Batı’da hazırlanan tez, makale, bildiri veya ansiklopedi maddelerine tam metin olarak ulaşmak, ülkemizde olduğu kadar kolay olmamaktadır. Zira ülkemizde, özellikle de alanımızın dahil olduğu ilahiyât araştırmalarında, İSAM’ın sunduğu makaleler veri tabanı, çalışılmış veya çalışılmakta olan tezler katalogları vb. akademik hizmetler, araştırmacıların işini oldukça kolaylaştırmaktadır. Üstelik İSAM, bu çalışmaların çoğunun metnini indirme imkanı da sunmaktadır. Ayrıca YÖK’ün tezler kataloğu da hazırlanan pekçok teze metin olarak erişim imkanı sağlamaktadır. Almanya’da bu şekilde merkezi olarak akademik çalışmalara erişim imkanı maalesef bulunmamaktadır. Bir araştırmaya ulaşmak için o çalışmanın yapıldığı üniversiteye gidip o eseri yerinde incelemek gerekmektedir. Zira kitap veya tez ancak o üniversitenin öğrencisi veya mensubu olanlara bir süreliğine ödünç verilmektedir. Bunun dışındaki araştırmacılara sadece kütüphanede faydalanma imkanı sunulmaktadır. Yahut o yayını satın almak gerekmektedir. Araştırmamızda 150’ye yakın

¹ Yücel Bulut, “Oryantalizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 2007), 33: 428.

² Bu farklı tariflerden bazıları için bk. Edward Said, *Oryantalizm*, trc. Nezih Uzel (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1998), 13-15; Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi* (İstanbul: Küre Yayınları, 2004), 4-8.

³ Nimetullah Akın, *Alman Oryantalizmi ve Hadis* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 16.

çalışmanın ele alındığı düşünülecek olursa, hem zaman hem de maddi imkan olarak buna güç yetirilemeyeceği açıktır. Yapılan tüm çalışmalara isim ve künye olarak ulaştığımızı söyleyebiliriz. Ancak yukarıda değinilen sebepten dolayı bazı yayınları elde edip inceleme imkanı bulamadık. Sonuç olarak, makalede dipnotta hakkında bilgi ve değerlendirme yapılan yayınlar, ulaşıp inceleme imkanı bulunan çalışmalardır. Elde edilemeyenlerin ise sadece isim ve künye bilgileri verilmekle yetinilmiştir. Bunlar da makalede yer verilen çalışmaların 1/6'sına tekabül etmektedir.⁴

I. Alman Oryantalizmi ve Goldziher

Almanya'da yapılan oryantalistik çalışmalar, birçok ünlü Batılı müsteşriğin takdirini toplamıştır. Almanların bu konuda hayli mesafe aldıklarını bildiren isimler arasında Carl Brockelmann (1868-1956) da yer almaktadır. Ona göre İngilizler bu yolda çokça zahmet çektikten sonra bu alandaki çalışmaları diğer milletlere bırakmışlardır. Brockelmann, zamanla bu alandaki önderliği elde edip söz sahibi olanların Almanlar olduğunun altını çizmektedir.⁵

Almanca kaleme alınan çalışmaların yoğunlukla Almanya'da toplanması tabiidir. Ancak Avusturya, Belçika ve İsviçre'nin bir kısmında da hadise dair Almanca araştırmaların kaleme alındığı görülür. Almanya'da 1477'de Eberhard Karls Tübingen Üniversitesi'nin kurulmasından bir müddet sonra, üniversite bünyesinde Şark dilleri ve kültürleri bölümleri açılmış ve İbranice ile birlikte Arabiyyât çalışmaları yapılmaya başlanmıştır.⁶ Enno Littmann (1875-1958), Nöldeke (1836-1930), Julius Wellhausen (1844-1918), Snouck Hurgronje (1857-1936), Goldziher (1850-1921), Brockelmann ve Joseph Horowitz (1874-1931) gibi isimler Almanya'nın yetiştirdiği önemli oryantalistlerden bazılarıdır. Ünlü Alman şair Goethe'nin de (1749-1832) Şark'a yönelik ilgisi bu noktada hatırlanabilir. İslam'a dair araştırmalarıyla tanınan bu oryantalistlerin tamamının, hadis alanında irili ufaklı çalışmalarının olması, hadis ve sünnete dair konuların genelde Batı, özelde Almanya'da ne oranda ilgi uyandırdığını göstermesi açısından önemlidir.

Batı'da İslam'a dair çalışmalarda en etkili olan ve kendisinden sonra en çok referans gösterilen isim, şüphesiz Macar asıllı bir Yahudi olan Ignaz Goldziher'dir. *Muhammedanische Studien* (*Muhammedilik Araştırmaları*) isimli eseriyle, Batı'da hadis ve sünnete karşı olumsuz bir tavrın oluşmasında bu oryantalistin büyük payı bulunmaktadır.⁷ Goldziher'in genel olarak İslâm'a özeldeyse hadislerle karşı olan taraflı yaklaşımı, kendisinden sonra yapılan çalışmaları

⁴ Makalede yer verilen 143 yayın içerisinde ulaşılamayan yayın sayısı 27'dir. Bunlar da kitap ve tezler başlığı altında yer alan çalışmalardır.

⁵ Carl Brockelmann, "Die Morgenländischen Studien in Deutschland", *ZDMG*, 76 (t.y.): 5.

⁶ Bekir Ezer, *Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed, Sünnet ve Hadis Hakkındaki Çalışmaları (1900-1950)* (Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 2007), 5-6.

⁷ Avrupalılar ortaçağda dünyayı Hristiyanlar ve paganlar olarak kategorize ediyordu. Müslümanlarla problemleri olan ilk karşılaşmalarının akabinde, Haçlı seferlerini haklı göstermek amacıyla onları *Mohammedan* ve *Sarazen* gibi kelimelerle tanımlamışlardır. Bk. Cengiz Tomar, "Sarasinler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 116-117; İslam tabiri ise daha ziyade yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Muhammedilik ifadesinin kullanımı 1. Dünya savaşı öncesinde Batılılar tarafından özellikle tercih edilmiş ancak 2. Dünya savaşıdan sonra terkedilmiştir. Bunda sömürgeleştirilen İslam ülkelerinin yavaş yavaş özgürlüklerine kavuşmalarının ve İslam'ın resmîyette tanınmaya başlamasının etkisi vardır.

oldukça etkilemiştir. Bu sebeple makale konusunun oturduğu zeminin iyi anlaşılabilmesi için, onun hadis ve sünnete dair görüşleri üzerinde bir miktar durmak gerekmektedir.

İslam hakkında dört temel eser yazan Goldziher'in (1850-1921)⁸ bunlardan özellikle *Muhammedanische Studien* adlı çalışmasında hadise geniş yer ayrıldığı görülür. Eserin ilk cildinde ahlâk-din, Arap kabileciliği-İslâm, Arap-Acem ilişkileri ile Şuûbiyye ve ilimdeki tezahürü meseleleri ele alınmış; ikinci cilt ise tamamıyla hadise dair konulara tahsis edilmiştir. Bu ciltte Goldziher, hadis-sünnet, Emeviler-Abbassiler, İslâm'da fırka kavgaları, hadislerin uydurulmasına karşı tepkiler ve hadis literatürü konularını değerlendirmiştir. Müellif hadis hakkındaki kanaatlerini eserinin ilk sayfalarında şöyle belirtir: “Bu eserde uyguladığım metot, Abraham Geiger'in gençliğimin ilk dönemlerinden beri gayretli bir şekilde incelediğim çalışmalarının tesiriyle ortaya çıkmıştır. O zamandan beri İslâmî rivâyetleri, neticede mütecânis bir dinde mevcûd bulunan fikir akımları ve birbirleriyle çatışan gruplarla ilgisini kurarak değerlendirdim. Rivâyetlerin kendileri çatışmalardan doğmuştur ve bu bakış açısına göre onların ortaya çıkışını göstermek benim hadis araştırmalarımın ağırlık noktasıdır.”⁹

Bu bakış açısından yola çıkarak, İslâm'ın birçok alanıyla birlikte hadislere de şüpheli yaklaştığı ve görüşlerini ispatlamak gayretiyle son derece taraflı bir yaklaşım sergilediği, bunun neticesinde de iddialarını çürüten rivâyetleri rahat bir şekilde görmezden gelebildiği gözlemlenir. Eserde hadisin gelişim sürecinin ele alındığı ilk kısımda, hadis ve sünnet kelimesi tafsilatlı olarak açıklanır. Yazara göre Hz. Peygamber'in davranışlarının *üsva-i hasene* olarak nitelendirilmesi, müslümanların dine sonradan soktukları bir öğretilerdir. Ne hadis ne de sünnet kelimeleri Ignaz Goldziher'e göre İslâm'ın ilk döneminde Hz. Muhammed'e has kullanılan tabirlerdir. Hatta o iddiasını daha da ileriye götürerek söz konusu kavramların Peygamber için kullanılmasının İslâm için tamamen bir yenilik olduğunu belirtir.¹⁰

⁸ Bu eserler şunlardır: *Die Zâhiriten (Zâhiriler)* Cihad Tunç tarafından bu eser *Zahiriler: Sistem ve Tarihleri* adıyla tercüme edilerek Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (1982) tarafından neşredilmiştir. Eserde Davud ez-Zâhirî ve İbn Hazm gibi Zahirî fıkıh mezhebinin temsilcileri ele alınmıştır. Bu eser ilgili konuda yazılan ilk ve tafsilatlı çalışma özelliğini taşımaktadır. Goldziher'in diğer İslâm üzerine yaptığı eserleri arasında *Muhammedanische Studien*, *Vorlesungen über den Islam (İslâm Üzerine Seminerler)* ve *Die Richtungen der islamischen Korananslegung (İslâm Kur'an Tefsir Ekolleri)* isimli çalışmaları vardır. Bu son çalışma Mustafa İslamoğlu tarafından tercüme edilmiştir. (*İslam Tefsir Ekolleri*, İstanbul: Denge Yayınları, 1997.) Bk. Mehmed Saîd Hatiboğlu, “Ignaz Goldziher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 102-105.

⁹ Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, 2. Bs (Halle: Max Niemeyer Yayınevi, 1890), 2; Bu görüşün değerlendirmesi için ayrıca bk. Tahsin Görgün, “Ignaz Goldziher”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 31-32; Ezer, *Alman Oryantalistlerin Çalışmaları*, 31-32.

¹⁰ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, 1-28. Yazarın hadise dair görüşleri hakkında çok fazla çalışma yapılmıştır. Bunlardan bazıları için bk. Talât Koçyiğit - Ahmet Nedim Serinsu, “I. Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlili ve Tenkidi = Nakd ve Tahlîlu Ba'zı Ârâi Ignaz Goldziher el-Müteallika bi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992): 43-55; Bekir Kuzudişli, “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (2003): 141-172; Ahmet Yücel, *Oryantalistlerin Gözüyle İslam* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 17-77; Ahmet Yücel, *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)* (İstanbul: İFAV, 2013), 26-27; Nimetullah Akın, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G.

Emevi ve Abbasi dönemlerinin ele alındığı bölümde yazar, hadislerin uydurulmasında Emevi idarecilerin rolü olduğu iddiasını ortaya atar. Kısaca iktidarda olan Emevilerin kendi idarelerini meşrû göstermek için hadislerin uydurulmasını istediklerini söyler. Ayrıca bu bölümde Yahudi şifahi kaynaklarla hadislerin bağlantılı olduğu, birçok bilginin İsrâiliyyattan alındığını da iddia etmektedir.¹¹ Eserin ek (*Supplement*) kısmında da Emevilerin iktidar kavgaları genişçe anlatılarak hadislerin oluşumundaki rolleri Goldziher'in kendi iddialarıyla sunulmaktadır. İncil ve hadisin bağlantısının yanı sıra, hadis literatüründe kadın meselesi de bu çalışmada üzerine durulan konulardandır.

Onun bu iddialarına, İslam dünyasından son zamanlarda cevap mâhiyetinde eserler yazılmıştır.¹² Ancak bu tarz çalışmaların sayısı oldukça azdır. Avrupa'da bilhassa son zamanlarda "Kur'âniyyun" diye adlandırılan, tamamen sünnete ve hadislere karşı şüpheyle yaklaşan, hatta hadisleri kökten yok sayan akımların yaygınlaştığı söylenebilir. Bu gelişmeleri, oryantalist çalışmalarda ortaya atılan şüphelerin bir neticesi olarak da değerlendirmek mümkündür. Batıda, sünnetin dindeki konumu ve hadislerin İslâm'daki yerini, Almanca ve İngilizce başta olmak üzere farklı dillerde, meseleye mutedil yaklaşan, Batılı zihin yapısının da ikna olacağı bir şekilde sistematik olarak anlatacak güncel eserlere oldukça ihtiyaç vardır.

Batı'da hadise dair yazılan eser ve makaleler incelendiğinde, 1950'lere kadar yazılan eserlerin çoğunun Goldziher'in görüşlerini tekrardan öteye gidemedikleri görülür.¹³ Halefleri tarafından Goldziher'in yukarıdaki iddiaları bir şekilde ispatlanmaya çalışılmıştır. 1950 sonrası yapılan çalışmalara bakıldığında ise, sayıları çok fazla olmamakla birlikte gerek İslam gerekse hadis alanında daha objektif ve tarafsız (ılımlı) çalışmaların yapıldığı söylenebilir.¹⁴

II. Müelliflerin Yaklaşımları

Genelde İslam'a özelde hadis ve sünnete dair, temelde iki çeşit oryantalist tavrın bulunduğu söylenebilir. Batılı araştırmacıların genelinde bulunan bu iki yaklaşım, Alman oryantalistler için de geçerlidir. Bunlardan ilki hadis ve sünnetin Peygamber sonrasında ortaya çıkan siyasî ihtilaflar ve mezheplerin teşekkülünden sonra uydurulduğunu, hadis rivayetinin Yahudi kültüründen alındığını ve İsrâiliyâta dair pekçok unsur barındırdığını iddia eden

Schoeler'in Yaklaşımları", *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008): 53-60; Fatma Kızıl, "Türkiye'de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 301-321; Hüseyin Akgün, *Goldziher ve Hadis* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 135-290; Fatma Kızıl, "Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar", *Hadis ve Siyer Araştırmaları* V/1 (2019): 172-173.

¹¹ Goldziher, *Muhammedanische Studien*, II, s.28-88. Ignaz Goldziher'den önce hocası Abraham Geiger tarafından kaleme alınan bir eserde de Hz. Peygamber'in hadislerinin Yahudilikten alındığı iddiası savunulmaktadır. Bk. Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?* (*Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?*), (Doktora, 1833), 208.

¹² Muhammed Mustafa el- A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz'in Hadisleri'nin Tedvin Taribi* (H. 1-150- M. 622-657), trc. Hulûsi Yavuz, 3. Bs (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993). Müslüman müelliflerin oryantalistlerin yaptıkları çalışmalara karşı yayınların bir listesi için bk. Yücel, *Oryantalistler ve Hadis*, 264-304.

¹³ Kuzudişli, "Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler", 170.

¹⁴ Bu isimler arasında Johann Fück ve Harald Motzki gibi oryantalistler zikredilebilir. Makalenin ilerleyen kısmında bu isimler ve çalışmaları üzerinde durulacaktır.

şüpheli ve taraflı yaklaşımdır. Diğer de konuyu daha objektif ele alan, nispeten tarafsız ve ılımlı olarak ifade edilebilecek yaklaşımdır.¹⁵

Batı’da hadise dair çalışmalara yön veren araştırmacılardan akla gelen ilk isim yukarıda da bahsedildiği üzere Ignaz Goldziher’dir. O, *Muhammedanische Studien* adlı eseriyle Batı’da hadislerle karşı oryantalist paradigmayı kuran kişi olarak kabul edilebilir.¹⁶ Goldziher’den sonra hadislerle karşı taraflı yaklaşımı Joseph Schacht’ın (1902-1969) sürdürdüğü görülür.¹⁷ Ignaz Goldziher tarafından hadislerle uygulanan metodu Schacht İslam hukukuyla da ilişkilendirerek açıklamaya çalışmıştır. Ona göre hadisleri ve sünneti Kur’an’la birlikte fıkhnın kaynağı olarak kabul etmek hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü hadis olarak nakledilen ve Hz. Peygamber’e dayandırılan haberler, mezhep mensubu kimseler tarafından kendi doktrinlerini savunmak ve haklı çıkarmak için ortaya atılan ve Hz. Peygamber’e dayandırılma ihtiyacı hissedilen rivayetlerdir.¹⁸ Goldziher ile başlayıp, halefleri tarafından devam ettirilen söz konusu geleneğin, Schacht ile sistematize edildiği söylenebilir. Bu noktada Schacht’ın “İslam hukuku ve Nebvî sünnet kavramının irtibatını kopardığı” görüşü altı çizilen önemli noktalardan birisidir.¹⁹ Hadise dair Goldziher ve Schacht’ın bu şüpheli yaklaşımı ne kadar biraz yumuşamış da olsa Alman oryantalistlerden Andreas Görke, Gregor Schoeler gibi tarafından da devam ettirilmiştir.

Goldziher’den sonraki süreçte bu taraflı tutumu sürdürenlerin yanında, ılımlı bazı araştırmacıların da dikkat çektikleri görülür. Batı’da hadise dair akademik çalışmalarıyla bilinen Johann Fück (1894-1974) ve Harald Motzki (ö. 2019) gibi isimler, İslam’a ve kaynaklarına dair sergiledikleri tavırlarında mutavassıt olarak değerlendirilebilecek simâlardır. Bunlar Hz. Peygamber ve hadis üzerine yaptıkları araştırmalarda seleflerinin takındıkları mesafeli ve saldırgan tavrı bir kenara koyarak mutedil bir çizgide araştırmalarını

¹⁵ Hayri Kırbaçoğlu, Batı’da hadis ve sünnete dair çalışmalar yapan araştırmacıları üç gruba ayırır. Goldziher, Margoliouth, Caetani ve Schacht gibi aşırı şüpheci; Nabia Abbot ve Fuat Sezgin gibi iyimserler; son olarak da Juynboll ve Motzki gibi orta yolu benimseyenler. Bk. M. Hayri Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi* (Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004), 390-393. Fatma Kızıl ise oryantalist yaklaşımları şüpheli, revizyonist ve mutavassıt olarak üç grup içinde ele almaktadır. Fatma Kızıl, “Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları: Üç Temayül”, *Vuslat*, 161 (t.y.): 55. Bu konuda Hallaq ve Motzki’nin sınıflandırmaları için ayrıca bk. Hüseyin Akgün, “Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri ve ‘Hadisin Özü’ (Kern, Core) Kavramı”, *Hikmet Yurdu*, cilt: VIII, sayı: 15, (2015), s. 81-82.

¹⁶ Hem Juynboll hem de Motzki eserlerinde Batı’da İslam’a dair yapılan çalışmalarda Goldziher’in tartışmasız etkisinden bahsederler. Bk. G.H.A. Juynboll - Salih Özer, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 18; Harald Motzki, *İsnad ve Metin Bağlamında Hadis Tariblendirme Metotları*, trc. Bekir Kuzudüşli (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 143.

¹⁷ Kızıl, “Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları”, 55.

¹⁸ Joseph Schacht, *İslam Hukukuna Giriş*, trc. Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977), 45-46.

¹⁹ Muhammed Mustafa el-A’zamî, *İslam Fıkhi ve Sünnet: Oryantalist J. Schacht’a Eleştiri*, trc. Mustafa Ertürk (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 28-33; Muhammed Mustafa el-A’zamî, “Müsteşrik Schacht ve Nebvî Sünnet”, *Oryantalist Yaklaşımlara İtirazlar*, ed. Mehmet Emin Özafşar (Ankara: Araştırma Yayınları, 1999), 37-38; Fatma Kızıl, “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009): 47.

sürdürmüşlerdir. Yine de bu yaklaşımlar arasında sınırların bazen belirsiz hale geldiğinin de altı çizilmelidir.²⁰

Almanya’da İslam hakkında araştırma yapan Fuat Sezgin (ö. 2018) gibi müslüman araştırmacılar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları mühtedî, bazıları da Almanya’ya göç ederek gelen Müslüman ailelerin çocuklarıdır. Bu isimlerin İslam’a ve hadislere karşı yaklaşımlarının da Batı’da belirli bir tabanı ve karşılığı bulunmaktadır. Kırbaçoğlu, bu grupta yer alan araştırmacıları iyimserler olarak adlandırmaktadır.²¹

III. Çalışmalarda Ele Alınan Konu Başlıkları

Batı’da hadise dair yapılan çalışmaların yoğunlaştıkları konulara göz atıldığında ekseriyetle hadislerin menşei, ortaya çıkış süreci ve otantikliği konularının öne çıktıkları fark edilir. Hadislerin kaynağı ve otantikliği konusu, önde gelen müsteşriklerin neredeyse tamamının gündemine aldığı temel meselelerden biridir. Almanya için de benzer bir durum söz konusu olsa da bunların dışında farklı konuların da çalışıldığı görülür. Almanya’da hadis alanıyla ilgili çalışılan konu başlıklarının Türkiye’dekine benzer bir şekilde geniş bir yelpazeye sahip olduğu söylenebilir. Aşağıda bu çalışmalar konularına göre tasnif edilmeye çalışılmıştır. Yayınların hangi konu başlığı altında yer alacağı tespit edilirken, çalışmanın başlığıyla birlikte muhtevası da göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin “Peygamber Sözlere: Hadis” başlıklı bir konu şayet hadislerin kaynağından, gelişim sürecinden, tedvin ve tasnifinden bahsediyorsa, o çalışmaya hadis tarihi başlığı altında yer verilmiştir. Bazı çalışmalar aynı anda birkaç konuyu ilgilendirebildiği için, aşağıdaki tabloda az da olsa tekrar eden eserler bulunmaktadır. Çalışmalara hangi konu başlığı altında yer verildiği belli olsun diye, makale içerisinde geçen yayın numaraları da konu başlıklarının içerisinde verilmiştir. Buna göre ele aldığımız yayınlar arasında tespit edebildiğimiz başlıklar ve ilgili eserler şu şekildedir:

1. Şahıs ve Eser Çalışmaları: Tespit edebildiğimiz kadarıyla çalışmaların en çok yoğunlaştığı alan şahıs ve eser merkezli konulardır. Makalede bu alana dair otuz bir (31) yayın yer almaktadır. 2, 5, 8, 19, 21, 23, 31, 34, 37, 44, 53, 56, 59, 60, 61, 62, 65, 67, 68, 77, 85, 88, 93, 96, 112, 113, 118, 119, 125, 126, 127 numaralı başlıklardaki eserler bu alanla ilgilidir.

2. Hadis Tarihi: Hadis tarihine dair tespit edebildiğimiz kitap veya tez sayısı yirmi dört (24)’tür. Makalemizdeki 4, 7, 18, 20, 24, 49, 54, 66, 85, 94, 95, 98, 100, 101, 102, 103, 106, 108, 111, 114, 128, 129, 131, 132 numaralı başlıklardaki araştırmalar bu alanla ilgilidir.

3. Hadis Usulü: Hadis usulüyle ilgili ulaşabildiğimiz yayın sayısı yirmi bir (21)’dir. 30, 36, 39, 40, 43, 46, 50, 58, 60, 66, 74, 79, 83, 89, 102, 115, 122, 134, 135, 136 ve 143 numaralı başlıklardaki araştırmalar hadis usulü konusuyla ilgilidir.

4. Konulu Hadisler: Belli bir konuya dair nakledilen rivayetleri inceleyen on üç (13) adet eser tespit edebildik. 13, 35, 49, 55, 67, 72, 76, 82, 91, 92, 109, 112, 130 ve 142 numaralı başlıklarda yer alan yayınlar belli bir konudaki hadisleri ele alan araştırmalardır.

²⁰ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 391; Kızıl, “Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları”, 58-59.

²¹ Bk. Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 393.

5. Hadis Meseleleri (Kader, Mehdi, Tıbb-ı Nebvî vd.): Hadis alanındaki tartışmalı, muhtelif hadis meselelerine dair çalışılan araştırma sayısı on iki (12)'dir. 6, 9, 11, 14, 25, 51, 57, 75, 85, 90, 92 ve 137 numaralı başlıklardaki yayınlar bu konularla ilgilidir.

6. Sünnet: Sünnet başlığı veya bu konuya dair on bir (11) adet yayın tespit edebildik. 27, 32, 38, 41, 45, 47, 52, 75, 87, 120 ve 141 numaralı başlıklardaki eserler sünnet konusu çerçevesinde yapılan araştırmalardır.

7. Hadis - Yahudilik/Ehl-i Kitap İlişkisi: Özelde hadis - Yahudilik ilişkisi ve genelde hadis - ehl-i kitap ilişkisine dair on bir (11) çalışma bulunmaktadır. 1, 12, 42, 55, 69, 70, 71, 73, 90, 97 ve 117 numaralı başlıklardaki araştırmalar bu konulara dairdir.

8. El yazmaları: Bir eserin el yazmasının neşri veya değerlendirmesine dair on bir (11) adet çalışma bulunmaktadır. 2, 15, 17, 29, 86, 88, 91, 95, 105, 124 ve 127 numaralı başlıklardaki eserler, mahtût bir hadis eserinin tahkiki veya değerlendirmesine dairdir.

9. İsnad: Doğrudan isnad konusunu araştıran dokuz (9) adet çalışmaya ulaşabildik. 7, 28, 63, 80, 81, 83, 84, 107 ve 138 numaralı başlıklardaki eserler isnad konusuna dairdir.

10. Kitap, Makale Değerlendirme: Çağdaş herhangi bir araştırmanın değerlendirilmesine (*review/ Alm. Rezension*) dair sekiz (8) adet yayın tespit edebildik. Bunlar 8, 105, 107, 108, 110, 123, 126 ve 133 numaralı başlıklarda yer alan yayınlardır.

11. Hadis Literatürü: Makale içerisinde yer alan 16, 22, 26, 49, 78, 84 ve 103 numaralı başlıklardaki yedi (7) yayın, hadis literatürü alanına dairdir.

12. Hadis Derlemeleri: 13, 48, 64, 139, 140 ve 142 numaralı başlıklardaki altı (6) eser, kırk hadis, ahlak hadisleri vb. konulara dair derlenen hadisleri içeren yayınlardır.

13. Hadis Tenkidi: 46, 99, 121 ve 128 numaralı başlıklarda yer alan dört (4) yayın, doğrudan hadis tenkidi konusuna dairdir.

14. Siyer rivayetleri: Hz. Peygamber'in hayatına dair dört (4) eser tespit edebildik. 3, 10, 33 ve 104 numaralı başlıklardaki yayınlar bu konuyla ilgilidir.

15. Hadisin Yeri ve Önemi: Hadislerin dinî kaynaklar içerisindeki yeri ve önemine dair de özel olarak yayınlanan iki (2) adet makale bulunmaktadır. Bunlar 116 ve 125 ve numaralı başlıklarda yer alan ve Müslüman Türk müellifler tarafından yazılan iki makaledir. Ülkemizde ve diğer İslam ülkelerinde bu alanda yapılan çalışmalar oldukça fazla iken, Almanya'da bu konunun çok dikkat çekmediği görülmektedir.

Çalışmalarda Ele Alınan Konu Başlıkları Tablosu							
	Kitap	Tez	Makale	Bildiri	Ansk. Mad.	Diğer	Toplam
Şahıs ve Eser	11	5	15	-	-	-	36
Hadis Tarihi	6	1	17	-	-	-	24
Hadis Usûlü	7	2	8	1	2	1	21
Konulu Hadisler	3	1	9	-	-	-	13
Hadis Meseleleri	6	1	4	1	-	-	12
Sünnet	7	-	3	-	-	1	11
Hadis - Ehl-i Kitap	3	1	7	-	-	-	11
El Yazmaları	4	-	7	-	-	-	11
İsnad	2	1	5	1	-	-	9
Review/Rezensyon	1	-	7	-	-	-	8
Hadis Literatürü	4	-	3	-	-	-	7
Hadis Derlemeleri	2	-	1	-	-	3	6
Hadis Tenkidi	1	-	3	-	-	-	4
Siyer Rivayetleri	3	-	1	-	-	-	4
Hadisin Önemi	-	-	2	-	-	-	2
Toplam	59	12	92	3	2	5	173 ²²

Görüldüğü üzere, hakkında en çok araştırma yapılan alan şahıs ve eser çalışmalarıdır. Bu durumun hemen hemen Türkiye’dekine benzer olduğu söylenebilir.²³ İkinci sırada ise hadis tarihi başlığı altında yapılan yayınlar gelmektedir. Batı’da isnad konusunda yapılan yayınlar da bir açıdan hadis tarihiyle ilgili olmasına rağmen, biz isnada dair yapılan yayınları ayrı bir başlık halinde vermeyi uygun gördük. İsnad başlığı da hadis tarihi altında değerlendirildiğinde, o zaman en fazla yayının hadis tarihi ve otantikliği alanlarında yapıldığı söylenebilir. Bu da Batılı araştırmacıların hadis tarihi, hadis otantikliği, yazılması ve tedvini gibi konulara olan ilginin bir göstergesidir.

²² Eserlerin toplam sayısı ile konulara göre tasnif edildikten sonraki sayı arasında oluşan fark, bazı eserlerin birkaç konu başlığını ilgilendirdiği için, farklı başlıklar altında tekraren sayılmasından kaynaklanmaktadır.

²³ Türkiye’de günümüzde hadis alanında yapılan tezlerin nitelik ve nicelik bakımından değerlendirildiği bir çalışmada, en fazla tezin “Hz. Peygamber ve Sünneti” başlığı altında yapıldığı, bunu “Biyografi” çalışmalarının takip ettiği, altıncı sırada da kitap ve eser üzerine yapılan tezlerin yer aldığı belirtilmektedir. Bk. Salahattin Polat, “Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri”, *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007), 218. Makalemizde geçtiği şekliyle şahıs ve eser çalışmaları bu çalışmada da aynı başlık altında değerlendirilirse yine ilk sırayı almış olacaktır.

Tabloyu hazırlarken dikkatimizi çeken bir diğer husus, kitap ve makale değerlendirmeleri şeklinde yazılan review/rezension tarzı yayınların önde gelen oryantalist müellifler tarafından yapılmış olmalarıdır. Bu Batı’da review tarzı çalışmaların daha ziyade alanın uzmanı kimseler tarafından yapıldığı ve konuya özel bir önem atfedilmesinden kaynaklanmaktadır. Ülkemizde maalesef bu yönde çalışmalar, alanın uzmanı kimseler tarafından değil akademik hayata yeni başlayan araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Almanya’da az da olsa hadis derlemelerine dair de yayının yapıldığı görülür. Bu tür çalışmalar daha ziyade Müslüman müellifler tarafından yapılmaktadır. Almanya’da yaşayan Müslüman nüfusun yoğunluğu göz önüne alındığında, bu alanda nitelikli yayınlara Batı’da oldukça ihtiyaç duyulduğu söylenebilir.

IV. Yayınlar

A- Kitaplar

1. Abraham Geiger, *Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?*, (Muhammed Yahudilikten Ne Aldı?), Bonn, Dissertation, 1833.²⁴
2. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld, *Über das Leben und die Schriften des Scheich Abu Zakariya al- Navawi, nach handschriftlichen Quellen*, (El Yazma Kaynaklara Göre Şeyh Ebû Zekeriyâ en-Nevevî’nin Hayatı ve Eserleri), im Verlage der Dieterichschen Buchhandlung, Göttingen, 1849.²⁵
3. Aloys Sprenger, *Das Leben und die Lehre des Mohammed, nach bisher grösstentheils unbenutzten Quellen bearbeitet* (Muhammed’in Hayatı ve Öğretisi, Büyük Oranda Bugüne Kadar Kullanılmamış Kaynaklarla Ele Alınmıştır), c. III, Nicolaische Verlagsbuchhandlung, Berlin 1869.²⁶

²⁴ Eserin aslı, Geiger’in hocası olan Alman müsteşrik Georg Wilhelm Friedrich Freitag’ın adına üniversitede düzenlenen bir yarışma için Latince yazdığı çalışmadır. Müellif bu çalışmasını daha sonra Almanca’ya çevirip Marburg Üniversitesi’nde doktora tezi olarak sunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Akın, *Alman Oryantalizmi ve Hadis*, 61-70.

²⁵ Alman şarkiyatçı Heinrich Ferdinand Wüstenfeld tarafından kaleme alınan kitapta, Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî’nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserleri ele alınmaktadır. Berlin ve Göttingen Üniversitelerinde Doğu dilleri eğitimi alan Wüstenfeld (1808-1899), Göttingen Üniversitesi’nde 1831 yılında hazırladığı *De studiis Arabumante Muhammedem* adlı çalışmasıyla doktor ünvanını almıştır. Uzun yıllar kütüphanecilik görevi yapan Wüstenfeld, *Deutsche Morgenländische Gesellschaft* (DMG) ve *Societe Asiatique* başta olmak üzere birçok akademik kuruluşun üyeliğinde bulunmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Hilal Görgün, “Heinrich Ferdinand Wüstenfeld”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 166-168.

²⁶ Aloys Sprenger üç cilt olarak kaleme aldığı bu eserde İslam tarihi hakkında İslâm öncesi Arap yarım adasındaki olaylardan başlayarak, önemli ve geniş bilgiler yer almaktadır. Eserin üçüncü cildinin giriş kısmında *Die Sunna* başlığıyla hadise dair geniş bir bölüm açılmıştır. Müellif bu bölümde hadis tarihinin dönemlerinden rivâyet, kitâbet, tedvîn ve tasnif konularını ele almaktadır. Sprenger, eserinde Ebû Hureyre’ye de genişçe yer vermek ve onun hadis konusundaki faaliyetlerinden genelde olumsuz bahsetmektedir. Sahabe döneminde hadis faaliyetlerinde önemli bir isim olmakla birlikte, sonradan müslüman olup, Hz. Peygamber’in yanında kısa bir süre kalan birisinin bu kadar rivâyette bulunmasını şüpheli bulmaktadır. Hatta rivâyetlerin çoğunun uydurma olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Sprenger, *Das Leben*, 3: 84.

4. Alfred von Kremer, *Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen*, (Halifelik Döneminde Doğu'nun Kültür Tarihi), Wilhelm Braumüller, Viyana 1875.²⁷
5. Friedrich Risch, *Commentar des İzz-ed-Dîn Abu Abdullah über die Kunstaussdrücke der Traditionswissenschaft*, (Hadis İstılahları Üzerine İzzeddîn Ebû Abdullah'ın Şerhi), Brill, Leiden, 1885.²⁸
6. Snouck Hurgonje, *Der Mahdi*, (Mehdi) Leiden, 1885.
7. Ignaz Goldziher, *Muhammedanische Studien*, (İslam Araştırmaları), Max Niemeyer Yayınevi, II, Halle 1890.²⁹
8. C. Graf von Landberg, K. U. Nylander's *Specimenschrift Dalâil El-Nubuwwa*, (K.U. Nylander'in *Delâilü'n-Nübüvve* Adlı Çalışması Hakkında), Leiden-E.J.Brill, 1892.³⁰
9. Leo N. Tolstoi, *Aussprüche Mohammeds (die im Koran nicht enthalten sind)*, (Kur'an'da Yer Almayan Peygamber'in Sözleri), çev. Adolf Hess, Deutsche Rundschau 142, Berlin 1910.
10. Theodor Nöldeke, *Die Tradition über das Leben Mohammeds*, (Hz. Muhammed'in Hayatı Hakkındaki Rivâyetler/), *Der Islam* 5, 1914.
11. Herm Reinfried, *Bräuche bei Zauber und Wunder nach Buchari-Beitrag zur altarabischen Religion*, (Eski Arap Dinine Göre Buhârî'ye Göre Sihirbazların Adetleri ve Mucizeler), Kommillion Yayınevi, Karlsruhe 1915.³¹
12. Samuel Bialoblocki, *Materialien zum Islamischen und Jüdischen Eherecht, mit einer Einleitung über jüdische Einflüsse auf den Hadîth*, (İslâm'da ve Yahudilikte Aile Hukukuna Dair Kaynaklar, Yahudiliğin Hadislere Tesiri Hakkında Bir Girişle birlikte), Verlag von A. Töpelmann, Giessen, 1928.
13. Anton Hartmann, *Goldene Worte Mohammeds*, (Muhammed'in Altın Sözleri), Moslemische Revue MR (Müslüman Resimli Dergisi), c.VI, 1930.
14. Wassel Rasslan, *Mohammed und die Medizin nach den Überlieferungen*, (Rivâyetlere Göre Tıp ve Hz. Muhammed), Berlin, 1934.

²⁷ On bölümden oluşan ve 516 sayfalık geniş bir hacme sahip olan eserin dokuzuncu bölümü (yaklaşık 35 sayfa) “*Die Sammlung der Überlieferungen (Rivâyetlerin Toplanması)*” adıyla hadise dair konulara ayrılmıştır. Müellif hakkında ayrıntılı bilg için bk. Turgut Akpınar, “Alfred von Kremer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 289.

²⁸ Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, İzzeddin İbn Cemâa'nın (ö. 819/1416) İbn Ferâh'ın (ö. 699/1300) *Manzûme fi mustalabi'l- hadîs (Manzûme İbn Ferâh)* adlı hadis terimleriyle ilgili yirmi beyitlik manzumesinin şerhi, eserin el yazmalarından hareketle incelenmektedir. Eserde müellif tarafından ilave edilen Almanca bazı notlar da yer almaktadır.

²⁹ Bu eser hakkında yukarıda oldukça ayrıntılı malumat verilmişti. Bk. s. 4-5.

³⁰ Karl Uno Nylander, Ebû Bekir el-Beyhâkî'ye ait “*Delâilü'n-nübüvve*” adlı eserin yazma nüshasını 1891 yılında İsveç'in Uppsala şehrinde bularak çalışmıştır. Graf von Landberg de bu kitabında Nylander'in söz konusu *U'ber Die Upsalaer Handschrift Dalail Al Nubuwwa Des Abubaker Ahmad Al-baihaqi* adlı çalışmasını tenkit etmektedir. Bkz. https://catalyst.library.jhu.edu/catalog/citation?id=bib_496673, (08.11.2018).

³¹ Müellif araştırmasının Buhârî'de yer alan rivâyetlerden yola çıkarak sihir, mucize ve halk arasında yaygınlaşan batıl inançlarla ilgili yapılmış bir deneme olduğunu ifade etmektedir. Eser, yazarın kendi ifadesiyle ünlü oryantalist Wellhausen'ın “*Reste des arabischen Heidentums- Arap Paganizminin Kalıntıları*” isimli kitabını tamamlar ve zenginleştirir mahiyette hazırlanmıştır.

15. Max Weisweiler, *Istanbuler Handschriftenstudien zur Arabischen Traditionsliteratur*, (Arap Rivâyet Literatürüne Dair İstanbul'da Yazma Eser Araştırmaları), *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*, Bibliotheca Islamica, baskı: Hellmut Ritter, Leipzig 1937.³²
16. Carl Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, (Arap Literatürü Tarihi), E.J. Brill Yayınevi 1937, 1943 baskıları, Leiden, I.cilt ve I.ek zeyl.³³
17. A. Mingana, *An Important Manuscript of the Traditions of the Traditions of Bukhârî*, Cambridge: Hefferü 1936, Rez.: J. Fück: OLZ 41, 1938, ss.401-407, *Eine wichtige Handschrift der Traditionssammlung des Buhârî*. (Buhârî Rivayetlerini Toplayan Önemli Bir Yazma)
18. Johann Fück, *Die Rolle der Traditionarier als Träger der islamischen Einheitskultur*, (İslâmî Birlik Kültürünün Taşıyıcısı Olarak Hadisçilerin Rolü), *Actes du 20e Congrès international des orientalistes*, Bruxelles 1938. Louvain, 1940.³⁴
19. Raimund Köbert, *Bayân Muskul Al-Ahâdît Des Ibn Furak*, (İbn Fûrek'in Müşkilü'l-Hadîs'i), Pontificium Institutum Biblicum Roma Piazza Pilotta 1941.³⁵
20. Rudi Paret, *Die Lücke in der Überlieferung über den Urislam*, (İslam'ın Kökeni Hakkındaki Rivâyetlerin Boşlukları), Festschrift Rudolf Tschudi. Hr. Fritz Meier, Harrassowitz, Wiesbaden 1954.
21. Manfred Fleischhammer, *Muhammad ibn Hibbân's Kitâb masâbir 'ulamâ al-amsâr*, (Muhammed b. Hibbân'ın Meşâbiru 'ulamâ'l-emsâr Adlı Kitabı), Bibliotheca Islamica, DMG, Internationalen Gesellschaft für Orientforschung, ed. Hellmut Ritter, Albert Dietrich, b:22, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1959.³⁶
22. Fuat Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (Arap Literatürünün Tarihi), E.J.Brill Yayınevi, I, Leiden, 1967.³⁷

³² Max Weisweiler, Arap literatürü ile ilgili yazma eserleri araştırmak amacıyla, cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'un birçok kütüphanesini gezmiştir. Eserinin önsözünde çalışmanın kapsamı açıklanırken miladi 1106'dan sonra vefât eden müelliflere ait yazma eserlerin ve Arap literatürünün yanısıra râvî kritiği yapan el yazmaların da zaman sınırlaması yapılmadan ele alındığı ifade edilmektedir. Weisweiler, eserinde ısrarla İstanbul kütüphanelerinde bulunan el yazmaların daha detaylı araştırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

³³ Kısaca GAL olarak bilinen iki ciltlik bu çalışma bir biyografik ve bibliyografik eserdir. Eserin üç ciltlik zeyli bulunmaktadır. Eserin bizim için önemli kısmı, altıncı bölümde verilen hadis ile ilgili kısımdır. Bu bölümde yazar hadis alanıyla ilgili literatürü detaylı biçimde en eski kaynaklardan başlayarak ele almaktadır. Eser ve müellifi hakkında Muhammed Hamidullah'ın şu çalışmasına bakılabilir: Muhammed Hamidullah, "Carl Brockelmann", *İslâm Tetkikleri Dergisi*, 8 (1984): 245.

³⁴ Yazarın bu makalesi Türkçe'ye tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır. Bk. Fueck, Johann W. "Hadisçiliğin İslâmî Gelenegın Oluşumundaki Rolü", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, trc. Seda Ensarioğlu, I/2 (2003): 145-165.

³⁵ Çalışma eserin tanıtımı, müellifin hayatı, kullanılan el yazma nüshalar hakkında bilgi vererek başlamaktadır. Eserin tercümesinin yapıldığı kısımda İbn Fûrek'in metoduna dair bilgilere yer verilmektedir. Köbert bu çalışmasını eserin ulaşabildiği en eski dört yazma nüshası üzerinden yaptığını ifade etmektedir. İlginç olan, bu yazmalarının tamamının da Batı kütüphanelerinden temin edilmiş olmasıdır.

³⁶ Manfred Fleischhammer'ın ünlü hadis ve fıkıh alimi Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân el-Büstî'nin Meşâbiru 'ulamâ'l-emsâr adlı eserini tashih ederek yayımladığı çalışmasıdır. Fleischhammer, *"Die Berühmten Traditionarier der islamischen Länder (İslâm Dünyasının Meşhur Râvileri)"* adıyla tercüme ettiği esere dört sayfalık bir giriş yazmıştır.

³⁷ İslâm medeniyet tarihinin başından bu yana bütün literatürü ele alan *Geschichte des Arabischen Schrifttums* (GAS)'ın XI. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemi ihtivâ eden ilk dokuz cildi yayınlanmıştır. (Leiden 1967-1984) Eserin ilk cildinde Kur'ân ilimlerinden sonra hadise yer ayrılmıştır. Hadis edebiyatının ilk dönemlerinden başlayarak müellif, Emeviler ve Abbasiler dönemindeki literatürü genişçe tanıtmaktadır. Bk. M. Fuad Sezgin, *Geschichte des Arabischen Schrifttums*, (Arap Literatürünün Tarihi) (Leiden: E.J.Brill Yayınevi, 1967), 53-233. Bu çalışma vasıtasıyla yapılan literatür taraması bize hadis yazımının sandığımızdan daha

23. Raif Georges Khoury, *Wahb b. Munabbih*, (Vehb b. Münebbih (ö. 114/732)) Der Heidelberger Papyrus PSR Heid Arab 23, Otto Harrassowitz- Wiesbaden Almanya, 1972.³⁸
24. Albrecht Noth, *Quellenkritische Studien zu Themen, Formen und Tendenzen frühislamischer Geschichtsüberlieferung*, (Erken Dönem Tarih Rivâyetlerinin Konusu, Yapısı ve Eğilimleri Üzerine Kaynak Tenkidi Araştırmaları), Bonn 1973.
25. Josef van Ess, *Zwischen Hadît und Theologie: Studien zum Entstehen prädestinarianischen Überlieferungen*, (Teoloji ve Hadis Arasında: Kaderle İlgili Rivâyetlerin Ortaya Çıkışı Hakkında Araştırmalar), Berlin, De Gruyter, 1975.
26. Marston Speight, *Einführung in die Hadît-Literatur*, (Hadis Literatürüne Giriş) Cibedo, Frankfurt, 1985.
27. Angelika Neuwirth, *Sunna*, (Sünnet) *Evangelisches Kirchenlexikon*, 1987.
28. Gregor Schöler, *Theorien zu den Quellen der den Isnâd verwendenden kompilatorischen Werke der arabisch-islamischen Wissenschaften*, (Arap-İslam Bilimlerinde Isnad Kaynakları Sistemi Kullanılarak Yazılan Alıntı Eserlerle İlgili Teoriler) Ibn an-Nadîm und die mittelalterliche arabische Literatur. Beiträge zum 1. Johann Wilhelm-Fück-Kolloquium. Harrassowitz, Wiesbaden, 1996.
29. Miklos Muranyi, *Beiträge zur Geschichte der Hadît- und Rechtsgelehrsamkeit der Malikiyya in Nordafrika bis zum 5. Jh. d. H.: bio-bibliographische Notizen aus der Moscheebibliothek von Qairawân*, (Kayrevan Cami Kütüphanesi'nden Biyo-bibliyografik Notlar: Hicrî 5. Yüzyıla kadar Kuzey Afrika'daki Maliki Mezhebiyle İlgili Hadis ve Hukuk Tarihine Bir Katkı), Wiesbaden: Harrassowitz, 1997.
30. Mohammed Ahmed Mansour, *Einführung in die Methodik und Terminologie der Hadith-Wissenschaft*, (Hadis İlminin Metot ve Terminolojisine Giriş) Kairo, 1997.
31. Anke Bouzenita, *Abdarrahmân al-Auzâi- ein Rechtsgelehrter des 2. Jahrhunderts d.H. und sein Beitrag zu den Siyar*, (Abdurrahman el-Evzâi: (ö. 157/774) Hicri 2.Yüzyıl Hukukçusu ve Siyere Olan Katkıları), Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2001.³⁹
32. Abd al-Hafidh Wentzel, *Die Sunna: Texte zum Verständnis der unverzichtbaren Bedeutung der prophetischen Tradition im Islam*, (Sünnet: İslâm'da Peygamber'in Sünnetinin Vazgeçilmeyeceğinin Anlaşılmasına Dair Metinler), Spohr, Kanderndorf, 2002.

erken dönemlere kadar uzandığını göstermiştir. Çalışma hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Baliç, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14: 37-38.

³⁸ Eser Almanya'nın Heidelberg şehrinde başlatılan bir proje kapsamında hazırlanmıştır. Bu çalışma Vehb b.Münebbih ile ilgili hazırlanmış bir biyografidir. Çalışmada onun hakkında yazılan bilgiler derlenmiştir. Vehb b.Münebbih'in İncil, İsrâiliyât ve kıssalara dair bilgisinin yanı sıra hadis râvisi olarak konumu incelenmektedir.

³⁹ Eserde Evzâi'nin hayatı, onun fâkih ve muhâddis oluşu, Evzâiyye mezhebinin oluşumu ve siyasi tutumu ele alınmaktadır. Çalışmanın Almanca olarak Evzâi'nin hayatını birincil kaynaklardan detaylı bir şekilde inceleyen ve doyurucu malumata sahip bir eser olduğu söylenebilir.

33. Hartmut Bobzin, *Mohammed*, (Muhammed (s.a.v.)), C.H.Beck Yayınevi, III. baskı, Münih, 2006.⁴⁰
34. Sayyid Abdalhussain Scharaffuddin al-Musawi, *Abu Huraira: Ursache und Wirkung seiner Überlieferungen*, (Ebû Hûreyre: Rivayetlerinin Gerekçesi ve Etkisi), çev. Josef Anton Dierl, M-Haditec, Bremen 2006.⁴¹
35. Samir Mourad, *Hadithe der rechtlichen Bestimmungen mit Erläuterungen Gottesdienstliche Handlungen und Handelsrecht*, (İbadet ve Muâmelata Dair Açıklamalarıyla Ahkam Hadisleri), Deutscher Informationsdienst über den Islam (Dldl) e.V. Karlsruhe, I.baskı 2006.⁴²
36. Ferid Heider, *Einführung in die Hadithwissenschaften*, (Hadis İlimlerine Giriş), Berlin-Almanya, Deutscher Informationsdienst über den Islam(Dldl) e.V Karlsruhe. 2007.⁴³
37. Mustafa Saîd el-Hın, Mustafa el-Buga, Muhyiddin Mestû, Ali eş-Şürbecî, Muhammed Emîn Lutfî, (çeviren: Samir Mourad), *Erläuterungen zu Riyad as-Salihin von Imam An-Nawawi*, (İmam Nevevî' nin (ö. 676/1277) *Riyâzü's-Sâlihîn* Eseri Hakkında Açıklamalar), Karlsruhe, An-nur Yayınevi, I. baskı, 2007.⁴⁴
38. Adel Theodor Khoury, *Hadith. Urkunde der islamischen Tradition*, (Hadis: İslam Geleneginin Vesikaları), Gütersloh: GHV, 2008.⁴⁵
39. Ahmad Reidegeld, *Handbuch des Islam, Definition der Hadith-Einteilungen*, (İslam'ın El Kitabı, Hadis İlmininKısımlarının Tanımı), Spohr, Kandernd 2008.

⁴⁰ Hz. Peygamber'in hayatının ele alındığı çalışmanın ikinci kısmı hadis ve sünnet konularına tahsis edilmiştir. Müellif Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgileri aktardıktan sonra, İslâmî kaynakların çok tafsilatlı ve zor olmasından dolayı uzun yıllar bu çalışmasını neşredemediğini belirtmektedir.

⁴¹ Eserin aslı Arapça olup Almanca ve İngilizce'nin yanında farklı dillere de çevrilmiştir. Şû bir müellif tarafından kaleme alınan eser, Josef Anton Dierl tarafından Almanca'ya tercüme edilmiştir. Mezheb mensûbiyetinin etkisinde hazırlandığı anlaşılan eserde Şiâ'nın genel olarak ehl-i sünnet ve hadis ilimlerine karşı olumsuz tavrı net bir şekilde görülmektedir.

⁴² Fıkhi hükümlere dair tafsilatlı bilgiler içeren bir eserdir. Temizlik (tahâret) bölümü ile başlayarak, namaz (salât), giyim-kuşam, ölüm-kabir hayatı, zekât, oruç, umre-hacc, ticaret hukuku ve fâiz konularındaki hadisler yer almaktadır. Konuların girişinde hadislerin metni Arapça olarak verilmekte, daha sonra tercümesi yer almaktadır. Varsa hadisin geçtiği başka kaynaklar da belirtilmekte ve hadisle ilgili hükümler sıralanmaktadır. Kısaca klasik kaynaklardaki yönteme göre hazırlanmış bir çalışmadır.

⁴³ Çalışma bir hadis usulü kitabı olarak hazırlanmıştır. Eserin Almanca başlığının üst kısmında “مدخل الى علوم الحديث / Hadis İlimlerine Giriş” başlığı yer almaktadır. Önsözde belirtildiğine göre çalışma, Ezher üniversitesinde bitirme tezi olarak sunulmuştur. Klasik hadis usulü konularına yer verilen eserde hadis ilminin gelişim süreci yedi dönem olarak ele alınmaktadır. (Bk. Heider, *Einführung in die Hadithwissenschaften*, 19-37.) Kitapta usul konuları Arapça olarak da yer aldığı için, kitap Almanya'daki çeşitli dernek ve kültür merkezlerinde ders kitabı olarak da okutulmaktadır.

⁴⁴ Eserin *Riyâzü's-Sâlihîn*'in Arapça şerhi olan *Nüzhetü'l-muttakîn*'den faydalanılarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Hadislerin Arapça metni ve Almanca tercümesi verildikten sonra hadisten öğrenilen yorum ve hükümler maddeler halinde sıralanmıştır.

⁴⁵ Almanca yazılan ve ilmi kaidelere uygun olarak hazırlanan en tafsilatlı hadis eseridir. Eser dört cilttir. Birinci cildince İman, ikinci ciltte ahlak, üçüncü ciltte evlilik ve aile, dördüncü ciltte de Batı'da en çok tartışılan konulardan biri olan cihad hakkındaki hadisler yer almaktadır. Hadisler Kütüb-i sitte'den seçilmiştir ve sıhhat şartlarını taşımalarına dikkat edilmiştir. Eserin bu haliyle daha ziyade, İslâmî ilimlerde çalışma yapanlara ve ilahiyat talebelerine hitap ettiği söylenebilir.

40. Rüdiger Lohlker, *Hadîthstudien- Die Überlieferungen des Propheten im Gespräch*, (Hadis Araştırmaları: Peygamber Rivâyetleri Hakkında Müzakere), Dr. Kovac Yayınevi, Hamburg, 2009.⁴⁶
41. Muhammad ibn Rassoul, *Quran und Sunna in Relation*, (Kur'an ve Sünnet İrtibatı), IB, Köln, 2009.
42. Udo Worschech, *Ich will Ismael segnen". Gemeinsame Wurzeln in Christentum und Islam*, ("İsmâîl'i Kutsamak İstiyorum". Hristiyanlık ve İslam'ın Ortak Kökeni), Lang, Frankfurt 2011.
43. Ralf Elger, *Islam Eine Einführung*, (İslam - Bir Giriş), Fischer Yayınevi, Frankfurt am Main, 2012.
44. Amir Muhammad Adiib Zaidan, *Hadiith- Sammlung Imaam Al-Buchaariy* (İmam Buhârî'nin Hadis Koleksiyonu, *el-Câmi'ûs-Sahîb* eserinin Almanca diline yapılmış tercümesi), CPI-books GmbH 2013.⁴⁷
45. Marco Schöller, *Tradition. Islamwissenschaftlich*, (İslambilimi Açısından Gelenek), Lexion der Bibelhermeneutik, Begriffe-Methoden-Theorien-Konzepten, ed. Oda Wischmeyer, De Gruyter, Berlin 2013.
46. Harald Motzki, *Wie glaubwürdig sind die Hadithe? Die klassische islamische Hadith-Kritik im Licht moderner Wissenschaft*, (Hadisler Ne Kadar Güvenilir? Modern Bilimin Işığında Klasik İslâmî Hadis Kritiği), Springer, Wiesbaden 2014.⁴⁸
47. Hasan Şafiq, *Der islamische Weg der Mitte. Themenbezogene Darstellung aus Sichtweise des Koran, der Sunna und der Theologie*, (Kur'an, Sünnet ve Teoloji Nazarıyla Açıklanan Konular Bağlamında Ortanın İslami Yolu) *Jahrbuch für islamische Theologie und Religionspädagogik* 3, 2014.
48. Tilman Nagel, *Wirkende Worte. Das Hadith und die Metaphysik*, (Etkili Sözler. Hadis ve Metafizik), Books and Written Culture of the Islamic World. Studies Presented to

⁴⁶ Alman oryantalist Tilman Nagel anısına hazırlanan bu çalışma, Rüdiger Lohlker öncülüğünde yayınlanmıştır. Sekiz farklı ismin yer aldığı çalışmada Kur'an, hadis ve İslami ilimlerle ilgili farklı makaleler yer almaktadır.

⁴⁷ Eser, Buhârî'nin *el-Câmi'ûs-Sahîb* isimli eserinin tercümesidir. Sekiz cilt olması planlanmakla birlikte henüz ilk cildi neşredilmiştir. İlk cildin başında hadis usûlü konularının yer aldığı bir bölüm bulunmaktadır. Çalışma henüz bitmemiştir. Mütercimim önsözde ilim ehli olmayanların sadece hadisleri okuyarak bir takım fetvalar vermesinin tehlikeli olduğunu vurgulamakta ve rivâyetlerin doğru anlaşılması için İslâmî ilimlerin genel olarak tahsiliyle birlikte hadis ve usûl-i fıkıh alanında ihtisas sahibi olunması gerektiğini belirtmektedir. Avrupa'da bilhassa zahiri/literal okumaların etkisiyle bir takım radikal eğilimlere yönelen müslümanlar/mühtedilerin sayıca dikkat çektiği bilinmektedir. Çalışmada böyle bir uyarının yapılması oldukça önemlidir. Hadislerin anlaşılmasında ayetlerin de göz ardı edilmemesi gerektiğine değinen yazar, İslâmî ilimler içinde usûlün bilinmesinin altını çizmektedir.

⁴⁸ Motzki'nin bu çalışması şu üç kısımdan oluşmaktadır: *Die Hadithe als Quelle des Gesetzes* (İslâm hukukunun kaynağı olarak hadisler), *Die Hadithe in der klassischen islamischen Hadith-Kritik* (Klasik Dönemde Hadis Tenkidi), *Die klassische islamische Hadith-Kritik im Licht der westlichen Islamwissenschaft* (Modern İslam Bilimi Işığında Klasik Hadis Tenkidi/ Kritiği). Müellif çalışmasına, Batılı seleflerinin 19. ve 20. yüzyıllarda hadis araştırmalarında genellikle hadislerin otantikliği konusunda olumsuz tavır benimsediklerini ifade ederek başlamakta ve onların hadis ilmine karşı negatif tutum takındıklarını söyleyerek onları eleştirir. Günümüzde de bu görüşlerin desteklendiğine değinen müellif, çalışmasında kendi amacının Müslüman alimlerin hadis ilmindeki çabalarını tarafsız bir şekilde değerlendirerek takdir etmek olduğunu belirtir. Harald Motzki, *Wie glaubwürdig sind die Hadithe? Die klassische islamische Hadith-Kritik im Licht moderner Wissenschaft* (Springer: Wiesbaden, 2014), 5. Harald Motzki'nin muhtelif konulardaki çalışmalarının derlendiği ve tercüme edildiği şu esere de bakılabilir: *Batı'da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, ed. Bülent Uçar (İstanbul: Hadisevi, 2006).

Claude Gilliot on the Occasion of His 75th Birthday. Hg. Andrew Rippin und Roberto Tottoli. Leiden, Brill, 2015.

49. Mohammed Gharaibeh, *Einführung in die Wissenschaften des Hadith, seine Überlieferungsgeschichte und Literatur*, (Hadis İlimlerine Giriş, Rivâyet Tarihi ve Literatürü), Kalam Yayınevi, Freiburg 2016.⁴⁹

50. Maulana Muhammed Ali, M.A, LL.B, çev. Petra Fachinger, *Handbuch des Hadît*, (Hadis El Kitabı), Ahmadiyya Anjuman Ishaat Islam (Lahore), USA, ts.⁵⁰

51. Latif Raschedi, Saeed Raschedi, *Medizinratgeber des Propheten Muhammad (s.)*, (Tıbb-ı Nebevî), m-haditec yayınevi, Bremen, ts.⁵¹

52. Abdullah Khalid, *Sunan für den Alltag*, (Günlük Yaşamla İlgili Sünnetler), Wuppertal, Cordoba, ts.

53. Oskar Rescher, *Kritische Bemerkungen zu Text und Übersetzung von Buhari*, (Buhârî Metni ve Çevirileri Hakkında Kritik İzahlar), MSOS, ts

331

B- Tezler

54. Traugott Mann, *Beiträge zur Kenntnis Arabischer Eigennamen*, (Arap Özel İsimlerine (Râvilere) Dair Malûmat), Berlin Friedrich-Wilhelms Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, E.J. BRILL Yayınevi, Leiden 1904.⁵²

55. Rudolf Leszynsky, *Mohammedanische Traditionen über das jüngste Gericht*, (Ahiret Üzerine Hadisler: Muhammedîliğe Göre Ölüm Sonrası Hakkında Mukayeseli Bir İnceleme), Heidelberg Üniversitesi Felsefe Fakültesi, baskı: Max Schmerson, Kirchhain N.-L. 1909.⁵³

⁴⁹ Üç bölümden oluşan eserin ilk kısmında, İslam'ın ilk dönemiyle birlikte hadislerin tedvini; ikinci kısımda ulûm'ül-hadîs, ricâl literatürü gibi temel hadis ilmine ait konular; son kısımda ise modern dönemde hadis rivâyeti ele alınmaktadır. Bu çalışmanın özelliklerinden birisi, Almanya'da İlahiyat fakülteleri ve İslami ilimler bölümünde okutulan ders kitaplarından olmasıdır. Türkiye'de ilahiyat fakültelerinde Hadis derslerinde okutulan eserlerle mukayese edildiğinde, eserin doyurucu bir çalışma olduğu ve zengin bir literatür bilgisine sahip olduğu söylenebilir.

⁵⁰ Eser Amerika'da İngilizce olarak hazırlanmış, Petra Faschinger tarafından da Almanca'ya tercüme edilmiştir. Daha ziyade mühtedilerin hadislere dair sorularına cevap bulmaları ve bilgi edinmeleri amacıyla hazırlanmıştır. Hindistan'da Mirza Gulâm Ahmed Kadiyânî (ö. 1908) öncülüğünde kurulan Kâdiyânîlik hareketinin bir alt kolu olan Ahmediyye'nin mensubu olan müellif, bu eseri sünnet ve hadisin anlaşılması için yazdığını söylemektedir.

⁵¹ Eser Farsça'dan Almanca'ya Nima Mehrabi tarafından tercüme edilmiştir. Birebir tercüme edildiğinde *Muhammed Peygamber'den Tıbbî Öğütler* de denebilir. Yazarın Şii olması hasebiyle, eserde ağırlıklı olarak Şii kaynaklar kullanılmıştır. İçerisinde tespit edebildiğimiz kadarıyla uydurma türünden bolca rivayet yer almaktadır.

⁵² Tez, Berlin Kütüphanesi'nde İbn Hatîbü'd-dehşeye (ö.834/1431) ait "*Tuhfa dâvî'l-arab*" adlı eserin el yazması nüsha üzerinden yapılmıştır. Eserde, *el-Muvatta* ve *Sahîhayn*'da geçen isimlerin ve nisbelerin okunuşu ele alınmaktadır. Eserin meşhur ismi *Tuhfetü zevî'l-ereb (ireb) fî müşkili'l-esmâ ve'l-ensâb*'dır. (Bk. İsmail Hakkı Ünal, "İbn Hatîbüddehşe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 30-31. Yazar, Berlin'de bulunan nüshada yazarın kimliği ve eserin başlığının nüshaya sonradan ilave edildiğini fark ettikten sonra, Britanya Müzesi'nde bulunan başka bir asıl nüshayı esas almıştır. Çalışma, Leiden'da 1905 yılında kitap olarak yayımlanmıştır.

⁵³ Tezde üç büyük dinin konuya dair literatürü çerçevesinde ölüm sonrası hayat incelenmektedir. Çalışmada diğer iki dinin genel isimlendirilmeleriyle anılıp İslam'ın "*Muhammedilik*" olarak zikredilmesi kanaatimizce kasıtlı bir tercihtir. Tezde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'da ölüm sonrası hayatla ilgili benzerliklerin bulunduğu ispat edilmeye çalışılmıştır.

56. Israel Wolfensohn, *Ka'b al-Abbâr und seine Stellung im Hadît und in der islamischen Legendenliteratur*, (Kâ'b el-Ahbâr: Hadis ve İslam Mitoloji Literatüründeki Yeri), Johann-Wolfgang Goethe Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Frankfurt am Main, 1933.⁵⁴
57. Gabriele von Bülow, *Hadithe über Wunder des Propheten Muhammad insbes. in der Traditionssammlung des Buhâri*, (Buhârî'nin Hadis Derlemesi Özelinde Peygamber Muhammed'in Muziceleriyle İlgili Hadisler), Bonn Diss., 1963.
58. Eckart Stetter, *Topoi und Schemata im Hadît*, (Hadislerin Ana Motif ve Şeması), Eberhard-Karls- Tübingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi, 1965.⁵⁵
59. Georg Matern, *Ibn Abi Laila, ein Jurist und Traditionarier*, (İbn Ebî Leylâ, Bir Fakih ve Muhaddis), Diss., Bonn 1968.
60. Hasan Amarat, *Ibn an-Nafîs Kompendium über die Wissenschaft von den Grundlagen des Hadît (Muhtasar fî ilm usûl al-hadît)*, (İbnü'n-Nefîs: Hadis İlmine Dair Temel Bir Kitap (el-Muhtasar fî' ilmi usûl'l-hadîs'i'n-nebevî)), Georg Olms Verlag, Hildesheim Almanya, 1986.⁵⁶
61. Ali Dere, *Die Hadîtanwendung bei İmam Mâlik b. Anas (-179/795) im Spiegel der an ihn von as-Saibânî (-189/804) und as-Şâfi'î (-204/819) gerichteten Kritik*, (İmam Mâlik'in Hadis Uygulama Metodu (Şeybânî ve eş-Şâfi'î'nin İmam Mâlik'e Yöneltileri Eleştiriler Ekseninde)), Göttingen Üniversitesi, Aachen 1995.⁵⁷
62. Abdurrahman Aliy, *Nawâdir al-Usûl des Hakîm at-Tirmidî: Ein Beitrag zur mystischen Hadît-Kommentierung*, (Hakîm Tirmizî'nin Nevâdirü'l-Usûl Adlı Eserinde Tasavvufî Hadis Şerhleri), doktora tezi, Bochum 2003.
63. Kadir Sancı, *Die schriftlichen Ursprünge islamischen Überlieferungsgutes als eine innerislamische Frage*, (İslami İlimlerin Sorunları İçinde Rivâyetlerin Yazılı Kaynakları), Johann-Goethe Üniversitesi Protestan Teolojisi bölümü, 2010, yüksek lisans tezi.⁵⁸

⁵⁴ 1933 yılında Kudüslü bir Yahudi-oryantalist olan Israel Wolfensohn tarafından Johann-Wolfgang Goethe-Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde doktora çalışması olarak sunulmuştur. Almanya'nın Frankfurt şehrinde doktora ünvanı verilen bu çalışma üniversitenin ilk/açılış doktora çalışması olması bakımından önemlidir. Müellif "İslam literatüründe kurtarıcılar" olarak adlandırdığı Kâ'b el-Ahbâr gibi mühtedilerin daha fazla araştırılarak, bunlardan gelen rivâyetlerin Yahudilik, Hristiyanlık ile karşılaştırılması gerektiğini belirtmekte ve özellikle İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlıktan etkilendiği iddiasını temellendirmeye çalışmaktadır.

⁵⁵ Çalışmada Buhârî'nin *Sahîb'i* başta olmak üzere hadis literatüründe aynı tasvirlerle gelen hadislerin yapısı incelenmektedir. Tezde özellikle hadislerde yapılan uyarılar, sayılar ve tekrarlar ele alınmaktadır. Hocasının talebi üzere böyle bir konuyu çalışmaya başladığını ifade eden müellif, eserinde yaklaşık yüz adet hadisi ele almıştır.

⁵⁶ İbnü'n- Nefîs'in *el-Muhtasar fî' ilmi usûl'l-hadîs'i'n-nebevî* adlı eseri esas alınarak hazırlanan çalışmada İbnü'n-Nefîs'in eserinin tercümesi ile birlikte hadisin gelişim süreci ve tarihine dair bilgiler yer almaktadır. Tez, 1986 yılında Georg-August Üniversitesi Tarih-Felsefe bilimleri bölümünde doktora çalışması olarak sunulmuş ve kitap olarak da basılmıştır. Eser matbu olmadığı için tezde, eserin Mısır kütüphanesinde yer alan yazma nüshası esas alınmıştır.

⁵⁷ Çalışmada ehl-i hadis ve ehl-i rey ayrımı ve İmam Mâlik'in rivâyetleri kullanma metodu ile usûlü ele alınmaktadır. Dört mezhebin oluşumunda hadisin rolünün yanı sıra Medine ekolünün temsilcisi sayılan Mâlikî mezhebinin hadislerle yaklaşımı değerlendirilmektedir. Şeybânî ve Şâfi'î'nin Mâlik b. Enes'e yönelttiği eleştiriler de aktararak Hanefî ve Şafîî mezhebinin yöntemleri mukayese edilmeye çalışılmaktadır. Mezheplerin rivâyetleri kullanımı detaylı örneklerle açıklaması açısından zengin; akıcı uslûbuyla da güzel bir çalışma olduğu söylenebilir. Bu çalışmadan hareketle müellif Türkçe olarak bir makale de yazmıştır. Bk. Ali Dere, "İmam Mâlik'in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine", *İslami Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997): 69-73.

⁵⁸ Çalışma bir yüksek lisans tezi olup, hadislerin yazılmasının yasaklanması, İslam öncesinde yazı, hadislerin gelişim süreci vb. hadis tarihi ve usulüne dair konular ele alınmaktadır. Klasik kaynaklardan hareketle ele

MAKALELER

64. Joseph Hammer, “Auszüge aus der mündlichen Überlieferung Mohammeds”, (Sünnetten Kesitler/Muhammed’in Kavli Hadisleri), *Fundgruben des Orients I* (1809), Viyana.⁵⁹
65. Ludolf Krehl, “Ueber den Sahih des Buchârî”, (Buhârî’nin *Sahih*’i Hakkında), *ZDMG*,⁶⁰ 1850, s.1-32.⁶¹
66. Aloys Sprenger, “Ueber das Traditionswesen bei den Arabern”, (Araplarda Rivâyet Geleneği Üzerine), *ZDMG*, 1856, s.1-17.⁶²
67. Aloys Sprenger, “İbn İshâq ist kein redlicher Geschichtsschreiber”, (İbn İshâk (ö. 151/768) Dürüst Bir Tarihçi Değildir), *ZDMG* 14, Wiesbaden 1860, s.288-290.⁶³
68. Michael Jan de Goeje, “Beschreibung einer alten Handschrift von Abû ‘Obaid’s Garîb - al-hadîth”, (Ebû Ubeyd’in *Garîbü’l-Hadis*’inin Eski Bir Yazmasının Tanıtımı), *ZDMG*, XVIII, 1864.⁶⁴

alınan çalışmada hadislerle dair oluşan oryantalist yaklaşımın tutarsızlığı işlenmekte ve buna cevap verilmeye çalışılmaktadır. Kanaatimizce çalışma, Avrupa’da yaşayan müslümanların hadislerle ilgili sorularına akademik düzeyde cevap bulabilecekleri mahiyette bir eserdir.

- ⁵⁹ Meşhur bir diplomat ve oryantalist olan Hammer (1774-1856), çalışmasında Buhârî’nin *Sahih*’ine ağırlık vermekte ve klasik hadis kaynaklarında Buhârî hakkında geçen genel bilgileri aktarmaktadır. Çalışmada sünnetin İslâm dinindeki yerine değinilerek, Buhârî’den 700 hadisin tercümesi verilmiştir. Hadisler hakkında herhangi bir değerlendirme yapılmaksızın, Buhârî ve eserinin genel bir tanıtımını yaptığı söylenebilir.
- ⁶⁰ Almanya’da oryantalist çalışmalar dergisi diye tercüme edebileceğimiz *ZDMG*, 1847 yılından bu yana oryantalist çalışmalara dair makaleler neşretmektedir. Editörlüğünü Prof. Dr. Floerian C.Reiter yapmaktadır. 2014 yılında dergi 164 cildini yayımlamış ve halen devam etmektedir. Detaylı bilgi için bk. https://www.dmg-web.de/page/zdmg_de.
- ⁶¹ 1784 yılında doğan, Tübingen ve Paris üniversitelerinde oryantalist diller eğitimi gören ve İslam üzerine birçok çalışmaları bulunan Krehl, bu çalışmasında Buhârî’nin *Sahih*’ini incelemiştir. Müellif İslam literatüründe Buhârî üzerine ciddi çalışmaların yapıldığını ancak yine de *Sahih*’in otantikliğine inanmadığını belirtmektedir. Ona göre İslâm’ın birçok alanında olduğu gibi hadis literatüründe de önceki din ve kültürlerden çokça alıntılar mevcuttur. Bk. Krehl, “Ueber den Sahih des Buchârî”, 4. Çalışmada *Sahih-i Buhârî*’nin Avrupa kütüphanelerinde bulunan yazma nüshaları sıralanmakta ve bu nüshalar hakkında detaylı bilgiler aktarılmaktadır.
- ⁶² Batılı oryantalistler arasında önemli bir konumu olan ve olaylara “tarih felsefesi” açısından yaklaşan Sprenger hadislerle karşı eleştirel yaklaşan araştırmacılardan biridir. Batıda bu alanda kendisinden sonra gelecek oryantalistler üzerinde de oldukça etkili olmuştur. (Bk. Akın, *Alman Oryantalizmi ve Hadis*, 104-105.) Çalışmasına isnâd ile alakalı övgüleri iğneyeleyerek başlayan müellife göre Peygamber sünneti, Kur’ân’ın müslümanların dini veya toplumsal yaşamla ilgili bütün sorularına cevap veremeyip yetersiz kalması üzerine devreye sokulmuş ve bu sayede pek çok rivâyet gündeme gelmiştir. Fetihlerin artmasıyla birlikte müslümanların birçok sorunla karşılaştığına değinen yazar, genişleyen İslam coğrafyası içinde Kur’ân’ın cevaplayamadığı sorulara rivâyetlerin kurtarıcı olarak yetiştigiğine inanmakta ve çalışmasını bu örgü etafında işlemektedir. Haleflerinin yüz yıllarca tekrarlayacağı ve Batıda tabir-i câizse tutarsız hadis algısının oluşumun halen günümüzde etkisini hissettireceği bir algının oluşumunda müellifin bu çalışmasının başat rol oynadığı söylenebilir.
- ⁶³ Sprenger, İbn İshâk’ın kendisinden sonra gelen bütün İslam tarihçilerine kaynaklık ettiğini belirtmekte, ancak eserinin ilmi kaidelerden uzak, sahte tavrılarla ve şîretin yüceltilerek kaleme alındığını, bu sebeple de güvenilirmez olduğunu vurgulamaktadır. Makalede *Sîret*’in Heinrich Ferdinand Wüstenfeld tarafından Almanca olarak titiz bir şekilde neşredildiğine de değinilmekte ve oldukça kısa olan bu çalışmanın fihristinde İbn İshâk’la ilgili Arapça olarak kısa bir yazı da paylaşılmaktadır. Çalışmada İbn İshâk hakkında, yukarıda sayılanlar dışında pek çok uygunsuz ifade yer almaktadır.
- ⁶⁴ 30 sayfadan oluşan çalışma, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’ın (ö. 224/838) hadislerde geçen nâdir kelimelere dair eseri üzerine hazırlanmıştır. Eserin el yazma nüshasının Leiden Üniversite’sinden temin edildiği

69. Ignaz Goldziher, “Proben muhammedanischer Polemik gegen den Talmud I”, (Talmud Karşıtı Muhammedî Polemik Örnekleri I), *Jeschurun*, VIII, 1872.
70. Ignaz Goldziher, “Proben muhammedanischer Polemik gegen den Talmud II, Ibn Kazzim al-Gauziyye”, (Talmud Karşıtı Muhammedî Polemik Örnekleri II, İbn Kazzim el-Cevziyye), *Jeschurun* I, 1873.
71. Ignaz Goldziher, “Matth. VIII. 5 in der muhammedanischen Literatur”, (Muhammedî Literatüründe Matta İncili VIII. Ayet”, *ZDMG*, XXXI, 1877.
72. Ignaz Goldziher, “Muhammedanische Traditionen über den Grabesort des Josua”, (Yüşa’nın Kabrinin Yeri Hakkındaki Muhammedî Rivâyetler), *Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins (ZDPV)*, 2, 1879.⁶⁵
73. Ignaz Goldziher, “Über Bibelcitate in muhammedanischen Schriften”, (Muhammedî Kaynaklarda Kitâb-ı Mukadedes’ten Alıntılar), *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 13, 1893.
74. Ignaz Goldziher, “Neue Materialien zur Litteratur des Ueberlieferungswesens bei den Muhammedanern”, (Muhammede İnananlara Göre Hadis Rivâyet Geleneği Literatürü Hakkında Yeni Materyaller), *ZDMG*, 50, 1896, s. 465-506.⁶⁶
75. Ignaz Goldziher, “Kämpfe um die Stellung des Hadît im Islam“, (İslâm’da Hadisin Konumu İle İlgili Tartışmalar), *ZDMG*, 61, 1907.⁶⁷

belirtilmiştir. Müellife göre garîbül’ hadîs alanındaki ilk eserlerden olan bu kitabın nüshası da el yazma nüshalar arasında en eski tarihlisidir.

⁶⁵ Müellifi böyle bir araştırmaya sevk eden temel etken, döneminde Yuşa (a.s) hakkında yapılan bir takım yanlış tespitlerdir. Goldziher yapılan bu mesnetsiz açıklamaların kendisini Hz. Yuşa’yı İslâmî kaynaklardan araştırmaya yönelttiğini belirtmektedir. Hadis ve sünneti karşılamak için makalenin henüz girişinde kullanılan ve “Muhammedî halk geleneği” olarak dilimize çevirebileceğimiz “muhammedanische Volkstradition” ifadesinin müellifin hadisler hakkındaki genel kanaatini yansıttığı söylenebilir. Yazar, kaynaklardan yola çıkarak Yuşa’nın (a.s.) kabrinin Suriye’nin Belka veya Salt bölgelerinde bulunabileceğini belirtmektedir. Konu hakkında Yahudilikte yer alan bilgilere de yer vererek, iki dinin kaynaklarında da ortak kabir yerlerinden bahsedildiğinin altını çizmektedir.

⁶⁶ Makalede, hadis rivâyet geleneğiyle alakalı bazı meseleler, müsned literatürü özelinde ele alınmakta ve müsned türü eserlerin el yazmalarının çok az kısmının eksiksiz olduğu belirtilmektedir. Goldziher, çalışmada Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ini örnek almakta ve Berlin Kütüphanesinde bulunan el yazma nüshadan uzunca Arapça alıntılara yer vermektedir. Ona göre *Müsned* gibi hadis literatüründe önemli yeri olan bir eserde dahi gizlenemeyecek kadar sahtekarlık ve uydurmalar bulunmaktadır. (Bk. s.485) Buhârî ve Müslim gibi hadis ilminde otorite isimlerin hadis aldığı Ahmed b. Hanbel’in eserindeki bu durum Goldziher’e göre düşündürücüdür. Goldziher’in bu çalışmada kendi görüşünü desteklemek gayesiyle bazı rivâyetleri seçerek, düşüncesine hizmet edecek doğrultuda yorumladığı ve bunu genelleştirerek tüm hadis edebiyatına şüpheli yaklaştığı söylenebilir. Bu makale Türkçe’ye çevrilerek yayımlanmıştır. Bk. Ignaz Goldziher, “Müslümanlarda Rivâyet Literatürüne Dair Yeni Materyaller”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Hüseyin Akgün, 4 (2015): 81-119.

⁶⁷ Goldziher, bu çalışmada hadis diye adlandırılan sözlerin Hz. Peygamber’e aidiyetinin söz konusu olmadığı, Osman b. Affân (ö. 35/656), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692) gibi isimlerden hadis nakledilmediği, çünkü onların bu konuda çok çekingen davrandıklarını iddia etmektedir. Abdullah b. Ömer gibi muksûrundan bir ismin bu şekilde zikredilerek örnek gösterilmesi, Goldziher’in hadislerin sonradan uydurulduğu görüşünden yola çıkarak söylediğini, yani taraflı davrandığını göstermektedir. Müellif, diğer eserlerinde de geçen hadislerin siyasi gelişmelerin sonucunda uydurulduğu ve Hz. Peygamber ile ilgisinin bulunmadığı iddiasını bu çalışmada da zikretmektedir. Makalenin Türkçe tercümesi için bk. Ignaz Goldziher, “İslâm’da Hadîsin Yeri Etrafında Mücadeleler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Cihad Tunç, 19 (1973): 223-235.

76. Ignaz Goldziher, “Neuplatonische und gnostische Elemente im Hadît”, (Hadiste Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar), *Zeitschrift für Assyriologie und verwandten Gebiete*, 22, 1909, s.317-344.⁶⁸

77. Friedrich Kern, “Murgitische und antimurgitische Tendenztraditionen in Sujutî’s al La’ali al masnûa”, (Süyûtî’nin *el-Le’âli’l Masnû’â fî’l- Ahâdî’l-Mevzû’â*’sında Mürcî ve -Mürcî Karşıtlığına Yönelik Hadisler, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* (ZA), Bd.26, 1912, s.169-174.⁶⁹

78. Friedrich Kern, “Sechs beanstandete Sammlungen von Überlieferungen, Ein Beitrag zur Kenntnis des muhammedanischen Überlieferungswesen”, (Eleştirilen Altı Hadis Mecmuâsı, İslâm’da Hadis Rivâyet Geleneğine Bir Katkı), Festschrift Eduard Schau zum sibzigsten Geburtstage gewidmet von Freunden und Schülern in deren Namen herausgegeben von Gotthold Weil, Verlag von Georg Reiner, Berlin 1915.

79. Josef Horovitz, “Hadis Musalsal”, (Müsel Hadîs), *Der Islam*, c.VIII, 1918.⁷⁰

80. Horovitz, “Alter und Ursprung des Isnâd”, (İsnâdın Yaşı ve Kökeni), *Der Islam*, 1918, s.39-47.⁷¹

⁶⁸ Goldziher, makalesinin ilk cümlesine “hadis formunda aktarılan zengin rivâyetlerin içinde yeni eflatuncu ve gnostik unsurların da bulunduğunu” söyleyerek başlamaktadır. Müellife göre gnostik ve yeni eflatuncu unsurlar, ekseriyetle sûfî akımlar içinde bulunmaktadır. Sûfî anlayışı benimseyenler kendi ideolojilerini meşrulaştırmak için hadis uydurmacılığına başvurmışlar ve bu uydurmalar söz konusu materyalden oldukça istifade etmişlerdir. Hatta sûfilerin yanı sıra İhvân-ı Safâ ve İsmâîlîler de kendi fikirlerini savunmak için pekçok rivâyet aktarmışlardır. Ona göre bu çevrelerden gnostik ve eflatuncu fikirlerle örtüşen sayısız hadis aktarılmıştır. Goldziher iddiasını delillendirmek için “akıl” ile ilgili meşhur rivâyete yer vererek, (Bk. s.319) bunun kaynağını Aristoteles’in öğretilerine dayandırır. Ancak söz konusu rivâyeti hadis alimlerinin çoğunun çok zayıf hatta batıl gördüğüne hiç değinmeyerek, sanki hadis eserlerinin bu tür rivâyetlerle dolu olduğu izlenimi uyandırmaya çalışmaktadır. Makalenin Türkçe tercümesi için bk. Ignaz Goldziher, “Hadis’te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Ömer Özsoy, 36 (1997): 405-421.

⁶⁹ Friedrich Kern, sözlerine müslüman teologlar tarafından *ircâ* kavramının çerçevesinin net bir şekilde belirlenmediği, kavrama zamanla farklı anlamlar yüklediği tespitiyle başlamakta ve bunlardan bazısını zikretmektedir. Mürcie’den gelen rivâyetlerin çoğunun hadis ulemâsı tarafından kabul edilmediğini belirtmekte, Süyûtî’nin *el-Le’âli’l Masnû’â* adlı eserinde yer alan ve Mürcî râvilerden gelen on rivâyeti sıralamaktadır. Bunların çoğu da imanın artıp eksilmesiyle alakalı haberlerdir. (Bk. s. 170) Konunun genişliğine rağmen hacim olarak da içerik olarak da yetersiz sayılabilecek makalenin, başlıkta zikredilen konuyu tam manası ile işleyemediği söylenebilir.

⁷⁰ *Der Islam* dergisinde çok kısa olarak kaleme alınan makalede müselsel hadisin tanımı yapılmakta, dipnotta da Arapça tanıma yer verilmektedir. Ancak kavrama dair herhangi bir değerlendirilme yapılmamaktadır. (*Der Islam* dergisi 1910 tarihinde Carl Heinrich Becker tarafından kurulmuştur. Dergide İslam tarihi, kültürü ve şarkiyatla ilgili araştırmalar Almanca, Fransızca Arapça ve İngilizce olarak yayımlanmıştır. Bu dergi Alman oryantalizminin önemli yayın organlarından biridir ve 94 ciltlik bir hacme ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. <https://www.degruyter.com/view/j/islam>

⁷¹ Horovitz, isnâd üzere bu incelemeyi erken denilecek bir tarihte yapmıştır. Esasen sîret literatürü ile ilgili çalışmalarıyla bilinen müellif, İbn İshâk’ın *Megâzî* isimli eserindeki isnâd kullanımından yola çıkarak bir takım neticelere varmaktadır. (s. 40) Sîret ile hadisin birbiri ile güçlü bağları olduğuna değinen yazar, daha sonra hadis ilmindeki isnâd sistemini Yahudilikteki rivâyetlerin teyit sistemine benzeterek isnâdın menşeinin Yahudilik olduğunu savunmaktadır. Isnâdın kusursuz hale dönüştürülmesinin ardından, onun Yahudilerce de taklid edilmeye başladığı belirtilmektedir. Makalede isnâda dair şu temel iddia işlenmektedir: Yahudi sözlü edebiyatını içeren Talmud ile yazılı edebiyatı ihtivâ eden Tevrat arasındaki ilişki, Kur’ân ve hadisler için de söylenebilir. O’na göre yazılı edebiyat Kur’ân, şifahi rivâyet de hadisler olmaktadır. (s. 44-47) Horovitz iddiasına dair ciddi bir ispat getiremediği için, onun Batıda çok ciddiye alındığı söylenemez. Bu iddialara bazı reddiyeler de yazılmıştır. Bk. Muhammed Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1959), 252.

81. Horovitz, “Noch einmal die Herkunft des Isnads”, (Yeniden İsnâdın Kökeni Üzerine), *Der Islam*, c.11, 1921.⁷²
82. Oskar Rescher, “Über die Zahlensprüche in Bochârî”, (Buhârî Rivâyetlerinde Geçen Sayılar), *Zeitschrift für Semitistik* (Sami dilleri ve edebiyatları bilimi dergisi) 1, 1922, s.1-10.⁷³
83. S.M. Zwemer, “Das sogenannte Hadît gudsî”, (Kudsî Hadîs Olarak Adalandırılan), *Der Islam* dergisi 13, 1923.⁷⁴
84. Johann Fück, “Eine Konkordanz der kanonischen Tradition des Islams”, (İslâm’ın Klasik Rivayetleri İçin Bir İndeks), *Orientalische Literaturzeitung (OLZ)* 37, 1934.
85. Johann Fück, “Beiträge zur Überlieferungsgeschichte von Buhârî’s Traditionssammlung”, (Buhârî’nin *Sahîb*’inin Rivâyet Tarihine Katkıları), *ZDGM* 92, 1938, s.60-87.⁷⁵
86. Johann Fück, “Eine wichtige Handschrift der Traditionssammlung des Buhârî”, (Buhârî’nin *Sahîh*’inin Önemli Bir Yazması), *OLZ* 41, 1938.
87. Johann Fück, “Die Rolle des Traditionalismus im Islam”, (İslâm’da Gelenekçiliğin/Hadîşçiliğin Rolü), *ZDMG*, 93, 1939, s.1-32.⁷⁶

⁷² Kendisine yazılan tenkitlere binâen ele aldığı bu kısa makalesinde yazar, söz konusu iddialarını kaleme aldığı yazısını tekrardan kurtulamamıştır. Bu tenkitlerin en dikkat çeken, Nöldeke’nin *Geschichte des Quran* (Kur’ân’ın Tarihi) adlı eserini yeniden düzenleyen Friedrich Schwally tarafından yapılmıştır. Schwally, Josef Horovitz’i şu noktalarda tenkit etmektedir: *Zeugenkette* (şahidlik/isnad zinciri) Yahudilikte hiç bir zaman hadîs ilminde olduğu kadar önemli bir rol oynamamıştır. İkincisi, Yahudilikte gelenek-görenek olarak var olan her şeyin de tarihi bir arka planı vardır ve kökeni yabancı bir unsura dayanabilir. Schwally’ın Horovitz’i eleştirdiği son mesele, İsnâd’ın İslâm öncesi Arap literatüründe olan bir takım hususlarla bağlantılı ele alınıp, tarihsel olarak incelenmesi ve aslından koparılmamasıdır. Ona göre, Horovitz bunu yapmadığı için hatalı sonuçlara ulaşmıştır.

⁷³ Osman Reşer olarak da bilinen mühtedi Alman şarkiyatçısı Oskar Rescher (ö. 1972) tarafından hazırlanan makalede Buhârî’de geçen rivâyetlerdeki sayılar incelenmektedir. Daha önce böyle bir çalışmanın Talmud ve Mişna üzerine yapıldığına değinen müellif, kendisinin de Buhârî’nin eserine yönelik bu tarz bir incelemeyi yaptığını belirtmektedir. Müellifin sadece sayılarla alakalı rivâyetleri aktardığı makalenin kısa ve yüzeysel olduğu söylenebilir. Rescher hadislerle alakalı pek yorum yapmamıştır. Ayrıca Rescher’in makalesinde Buhârî’nin eserinde geçen bütün rivâyetleri inceleyip incelemeyeğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır.

⁷⁴ Tamamen ideolojik bir perspektifle kaleme alınan makalede vurgulanan “kudsî hadis” kavramı Hristiyan kaynaklarında bulunan Tanrı’nın sözleri olarak aktarılmaktadır. Goldziher’in görüşleriyle sözlerine başlayan müellif, İslâm’ın Hristiyanlıktan etkilendiği ve Hz. Peygamber’in yeme içme adâbı, tıbb-ı nebevi ve mucizeler gibi pek çok konuda Hz. İsa’dan esinlendiğini iddia etmektedir. Çalışmada yirmi beşe yakın kudsî rivâyetin sadece tercümesine yer verilerek, bu hadislerin Tevrat ve İncil’de geçtiği ispatlanmaya çalışılmaktadır.

⁷⁵ Batıda İslâm hakkında ortaya koyduğu kıymetli çalışmalarla bilinen, hadislerle ilgili görüşleriyle de önemli bir yer tutan Fück, seleflerinin aksine İslâm incelemelerinde her zaman mutedil bir çizgide kalmayı tercih etmiştir. Tartışmalı konularda polemige girmeden tutumunu net bir şekilde ifade etmiştir. Müellif bu çalışmasında Buhârî’nin *Sahîb*’ini tafsilatlı olarak inceleyerek onun rivâyet tarihine olan katkılarını ele almıştır. Fück’e göre Müslümanlar arasında Buhârî’nin eseri neredeyse Kur’ân kadar bir itibara sahiptir. Bunun nedeni de sıkı bir tenkit süzgecinden geçmiş sahîh rivâyetleri içermesi ve sünneti en iyi şekilde temsil etmesidir. (Bk. s. 60) Müellifin *Sahîb*’in râvilerini incelerken yer verdiği rivâyet tabloları da oldukça önemlidir. Ona göre kim bu farklı nüshalar arasında büyük metin değişiklikleri beklerse hayal kırıklığına uğrayacaktır. Makalenin Türkçe tercümesi için bk. Johann Fück, “Buhârî’nin Hadis Tedvininin Rivayet Tarihine Katkıları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, trc. Bekir Ezer, 8/1 (2010): 145-164.

⁷⁶ Fück çalışmasında, İslâm’ın çıktığı coğrafyadan bambaşka yerlere ve topluluklara hızla yayılışı ve birlik şuurunun oluşmasında Hz. Peygamber’in örnek oluşunun temel etken olduğu vurgusunu işlemekte ve sünnetin birleştirici yönünün altını çizmektedir. Müellif çalışmasının ilerleyen sayfalarında hadis tarihinin önemli

88. Muhammed Hamidullah, “Eine Handschrift Der Sunan Von Sa’id Ibn Mansûr des Lehrers von Muslim”, (Müslîm’in Hocası Sa’id b. Mansûr’un Yazma Nûsha Halindeki *Sünen*’i), *Die Welt des Islams* WI, Brill Yayınevi, c.VIII, Paris 1962.⁷⁷

89. Johann Fück, “*Spuren des Zindigtums in der islamischen Tradition*”, (Hadiste Zindıklığın İzleri), *Studien zur Geschichte und Kultur des Nahen und Fernen Ostens*. Paul Kahle zum 60. Geburtstag überreicht von Freunden und Schülern aus dem Kreise des Orientalischen Seminars der Universität Bonn. Hg. W. Heffening und W. Kirfel. Leiden: Brill, 1935, ND: Arabische Kultur und Islam im Mittelalter, Weimar Böhlau, 1981.

90. Ignaz Goldziher, “Neutestamentliche Elemente in der Traditionsliteratur des Islam“, (Hadis Kültüründe Yer Alan İncil Parçaları), *Oriens Christianus* 2, 1902.⁷⁸

91. Fritz Meier, “Ein Profetenwort gegen die Totenbeweinung”, (Ölüye Ağıt Yakma Meselesinde Peygamberin Sözü), *Der Islam* 50, Basel, 1973.⁷⁹

92. Andreas Görke, “Die frühislamische Geschichtsüberlieferung zu Hudaibiya”, (Hudeybiye Hakkındaki Erken Dönem Rivâyetlerinin Yazımı), *Der Islam*, bd. 74, 1997, s.193-237.⁸⁰

muhaddislerini tanıttıktan sonra şu tespitleri yapmaktadır: “Aynı zihni yapıya sahip olan muhaddisler, farklı İslam coğrafyalarına yaptıkları seyahatlerle, uzak diyarlardaki İslam bölgelerinde bir birlik unsuru taşıyan kültürü oluşturmuşlardır.” (Bk. s. 9) Fück, rivâyetlerin ve İslâm geleneğinin yayılmasında Medine’den Mekke’ye hac ziyaretleri ve diğer İslam coğrafyalarına yapılan seyahatlerin de önemine değinir. Ona göre Urve b. Zübeyr bu gelenekçiliğin aktarılmasında rol oynayan önemli isimlerden biridir. Hz. Aîşe’ye yakınlığı, hadis ilmine kendini adanmış olması ve ayrıca İbn Şihâb ez-Zühri gibi bir öğrencisinin bulunmasının bunda katkısı çoktur. Makalenin Türkçe tercümesi için bk. Johann Fück, “Hadisçiliğin İslâmî Geleneğin Oluşumundaki Rolü”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Trc. Seda Ensarioğlu, 1/2 (2003): 145-165.

⁷⁷ Muhammed Hamidullah kendisinden önce İstanbul kütüphanelerinde yazma nüshalarla ilgili araştırma yapan Weisweiler’in bu nüshayı İstanbul Köprülü Yazma Eserler Kütüphanesinde görmüş olduğunu, ancak Sa’id b. Mansûr’un (ö. 227/842) *Sünen*’i olduğunu fark etmediğini söyler. (Weisweiler’in söz konusu çalışması için bk. Max Weisweiler, *Istanbul Handschriftenstudien zur Arabischen Traditionsliteratur* (Leipzig: Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Bibliotheca Islamica), 1937). Kütüphane müdürünün daveti üzerine İstanbul’a gelen Hamidullah, İslam dünyası için çok önemli bir eseri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu makalesinde de eserin tesbit edilmesinde izlediği yöntemle değinmekte ve *Sünenü Sa’id b. Mansûr*’un önemini anlatmaktadır. Müslîm’in de hocası olan Sa’id b. Mansûr’un bu eserine ulaşılmasıyla Müslîm’in *Sahih*’inin gerçekliğini de kontrol etme imkanımızın doğduğu aktarılmaktadır. Hamidullah’ın ortaya çıkardığı bu nüsha, bazı oryantalistler tarafından tekrarlanan hadis kaynaklarındaki rivayetlerin asıllarının bulunmadıkları şeklindeki şüpheli yaklaşımlarına bir nevi cevap niteliği taşımaktadır.

⁷⁸ Makalenin çevirisi için bk. Ignaz Goldziher, “Hadis Kültüründe Yer Alan İncil Parçaları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Sami Şahin 12/1 (2008): 485-491. Makalede “Yeni Ahid’in öğretilerinin hadis edebiyatında Muhammed’in sözleri olarak zikredildiği, hatta Yeni Ahid’e özgü ifade tarzlarının Peygamber ve arkadaşlarının sözlerine karıştırıldığı ve İslâm dinine yerleştiğine dair bazı örnekler bir araya getirilmiştir.” (Bk. s. 486) Çevirenin de vurguladığı üzere, bazı kavram veya kelimelerin benzerliği veya birbirinin aynısı olması, bunu birisinin diğerinden aktardığı manasına gelmemelidir. Semavi dinlerin kaynağının bir olmasından dolayı bazı benzerlik ve ortak noktaların olması normaldir. (Bk. s. 491)

⁷⁹ Makalede birçok rivâyette yasaklanan ve İslâm’ın sakındırdığı bir husus olan ölüye ağıt meselesi ele alınmaktadır. İslam Dini’nde her konuda Allah’a yönelip, ölünün kutsallaştırılmasından sakınıldığı için ağıt yakılmasının yasaklandığı, buna rağmen Hz. Peygamber’in vefatından sonra bu takım şeylerin yapıldığı ifade edilmektedir. Müellif makalenin ilerleyen kısımlarında diğer dinlerde ve kültürlerde de ölüye ağıt meselesine yer vermektedir. Çalışmanın genel olarak analitik ve tartışma üslubundan uzak, tasvirî bir mahiyette olduğu söylenebilir.

⁸⁰ Daha önce birçok çalışmada konunun incelenip araştırıldığına değinen müellif, yapılan çalışmaların çoğunlukla Hudeybiye vakîasının akla ve mantığa uygunluk açısından değerlendirilmiş olmasına dikkat çekmektedir. Yazara göre Hudeybiye’yi anlamak için İbn Hişam (ö. 218/833), Vâkidi (ö. 270/ 823), İbn Sa’d (ö. 230/845), Taberi’de (ö. 310/923) yer alan bilgilerle Kur’ân’da geçen konuya dair ayetler bağlantılı olarak

93. Heinrich Schütziger, “Abû Ya’lâ al-Mausili Leben und Lehrerverzeichnis Kitâb al-Mu’ğam”, (Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, Hayatı ve Kitâbu’l-Mû’cem’deki Hocaların Listesi), *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft-ZDMG* 131, 1981.⁸¹

94. Gregor Schöler, “Die Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam”, (İslâmın Erken Döneminde Bilimlerin Yazılı ve Sözlü Aktarımı Sorunu), *Der Islam* 62, 1985, s.231-251.⁸²

95. Miklos Muranyi, “Ein Altes Dokument Über Hadîtfabrikationen in der Frühen Medinensischen Jurisprudenz”, (Erken Dönem Medine Hukukunda Hadis İmâli Üzerine Eski Bir Vesikâ), *Jerusalem Studies in Arabic and Islam (JSA)*,⁸³ s.10, 1987, s.119-127.⁸⁴

96. Miklos Muranyi, “Das Kitâb Musnad Hadît Mâlik b. Anas von İsmâ’îl b. İshâq al-Qâdi”, (İsmâ’îl b. İshâk el-Kâdî’nın Mâlik b. Enes’ten Gelen Müsned Kitabı), *Qairawâner Miszellen II*, *ZDMG* 138, 1988.

ele alınmalıdır. Görke, tarihi verilerden hareketle Hudeybiye hakkında aktarılan rivâyetlerde bir takım sıkıntılar olduğunu düşünmekte ve çalışmasında Hudeybiye ile ilgili rivâyetlere yönelik bir “Rekonstruktionsversuch” (yeniden inşa denemesi) yapmaktadır. Yazar çalışmasında Urve b. Zübeyr’den gelen rivâyetlerin Hudeybiye vakâsıyla ilgili en erken, içerik olarak da olayın yeniden inşasına en uygun haberler olduğunu iddia etmektedir.

⁸¹ On altı sayfadan oluşan makalede Ebû Ya’lâ el-Mevsilî’nin (ö. 307/919) hayatı, eseri ve rivâyet tarihindeki konumu ele alınmakta, hocalarını alfabetik olarak sıralayan ilk kişi olmasından (mûcemu’s-şuyûh) dolayı hadis literatüründe önemli bir yer tuttuğuna değinilmektedir. Schützinger bu çalışmasını Mevsilî’nin eserinin iki farklı el yazma nüshasından hareketle yapmıştır. Bunlardan ilki Kahire’de Dar’ül-Kütüb’de, diğeriye İrlanda’nın başkenti Dublin’de Chester Beatty Kütüphanesinde bulunan nüshadır. Yazar iki farklı nüshayı karşılaştırarak aralarında bulunan farklılıklara dikkat çekmektedir.

⁸² Yazar çalışmasında tasnif dönemi müelliflerinin eserlerini ne tür kaynaklardan oluşturdukları, rivâyetlerin yazılı mı sözlü mü nakledildiği konularını ele almakta ve ilgili tartışmalara dair çözüm önerileri sunmaktadır. Çalışmada ulaşılan netice şöyle özetlenebilir: İslâm’ın kendine has olarak ifade ettiği rivâyet sistemi, Yahudilikte olan icâzet sisteminin, cahiliye dönemi Arap edebiyatındaki şiirlerin aktarımında kullanılan rivâyet geleneğinin ve geç antik çağ felsefe ve tıbbında kullanılan rivâyet sisteminin birleşiminden oluşmuştur. Ancak Müslümanların elinde onlardan daha gelişmiş ve daha disiplinli bir yapıya ulaşmıştır. (Bk. s. 228-230.) Makalenin Türkçe tercümesi için bk. Gregor Schöler “İslâm’ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Nimetullah Akın, 48/2 (2007): 171-196.

⁸³ *Jerusalem Studies in Arabic and Islam (JSA)*, İslam ilimleri ve Arap dili üzerine araştırmalarıyla bilinen, Yohanan Friedmann öncülüğünde kurulan bir dergidir. Derginin editör ve yayımcılığını Kudüs’de bulunan Hebrew Üniversitesi yürütmektedir.

⁸⁴ Makelede musannef ve müsned gibi erken dönemde tasnif edilen ve hadis ilimleri için önemli olan literatürün oluşumunun ardından, hadis kritiği/cerh-tâ’dil ilminin sonraki dönemlerde ortaya çıkışına değinilmektedir. Müslüman alimlerin rivâyetlerin metinlerinin analizleriyle çok az meşgul olduğu şeklindeki klasik oryantalistik iddiayı dillendiren yazar, senedde ismi geçen râvilerle alimlerin daha çok ehemmiyet verdiklerini ve ricâl ilmine ciddi önem atfettiklerini belirtmektedir. Yazara göre râvi tenkidinde birbirine zıd görüşlerin olması, Kur’ân’dan sonra İslam hukukunun ikinci temel kaynağı olan hadisin güvenilirliğinde şüphelere yol açmaktadır. Muranyi, bu görüşünü hakkında farklı kanaatler belirtilen, İmam Mâlik’in talebelerinden biri üzerinden delillendirmeye çalışmaktadır. Kanaatimizce tek bir râvi ve hocası ile irtibatı üzerinden ricâl ilmiyle alakalı genel bir değerlendirmeye varılması tarafsızlıktan uzak gözükmektedir. Muranyi’nin söz konusu râvinin bazen hadis uydurduğu ile alakalı makalede yer verdiği rivâyeti ayrıca sıhhat değeri açısından da tartışmaya açık gözükmektedir.

97. Gregor Schöler, “Mündliche Thora und Hadî: Überlieferung, Schreibverbot, Redaktion”,⁸⁵ (Sözlü Tevrat ve Hadis: Rivayet, Yazım Yasağı ve Tashih), *Der Islam* 66, 1989, s.213-251.⁸⁶

98. Schöler, “Weiteres zur Frage der schriftlichen oder mündlichen Überlieferung der Wissenschaften im frühen Islam”, (İslâmın Erken Döneminde Bilimlerin Yazı ve Sözlü Aktarımı Sorunu II), *Der Islam* 66, 1989, s.38-67.⁸⁷

99. Albrecht Noth, “Gemeinsamkeiten muslimischer und orientalistischer Ḥadîṭ-Kritik, Ibn Al-Ğauzîs Kategorien der Ḥadîṭ-Fälscher”, (Müslüman ve Oryantalist Hadis Kitiğinin Ortak Yönleri- İbnü'l-Cevzî'nin Hadis Sahtekârları Kategorisi), Gottes ist der Orient - Gottesist der Okzident – *Festschrift für Abdoldjavad Falaturi* zum 65. Geburtstag. Hg. Udo Tworuschka, *Böhlau Verlag*, Köln 1991.⁸⁸

⁸⁵ Makalenin çevirisi için bk. Gregor Schoeler, “Sözlü Tora ve Hadis: Rivâyet, Yazım Yasağı, Redaksiyon”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, trc. Hüseyin Akgün 6/1 (2008): 135-173. Hüseyin Akgün tarafından Schöler'in siyer ve meğâzi ile alakalı iki farklı makalesi de Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. Gregor Schoeler, “Musa b. Ukbe'nin Meğazisi”, *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, trc. Hüseyin Akgün 9/18 (2011): 103-136; Gregor Schoeler, “Mûsâ b. Ukbe'nin Kitâbü'l-Meğâzi'si ile İlgili Yeni Bulgular”, *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsikîsi Dergisi*, trc. Hüseyin Akgün 11/22 (2013): 11-21.

⁸⁶ Schöler, çalışmasında İslam rivâyet geleneğinin Yahudilikten etkilendiği tezini işlemektedir. Hadisler Yahudilikteki sözlü geleneği, Kur'an da yazılı olmasıyla Tevrat'a benzetilmektedir. Müellifin makalesinde İslam'ın erken döneminde olduğu gibi Yunan felsefesinde de yazıya karşı olumsuz bir bakış açısı olduğu vurgulanmaktadır. Yahudilik, İslâm ve Yunan felsefesinin yazıya karşı bu tavrı göz ardı edilemeyecek paralellikler arz etmektedir. Schöler, İslâm'da hadis yazımının yasaklanmasıyla, Yahudilikteki yazım karşısı söylemin sebeplerini sıralar ve ikisi arasındaki benzerlikleri ortaya koymaya çalışır. Kitabın İngilizce tercümesi için bk. Gregor Schoeler, *The Oral and The Written in Early Islam*, trc. Uwe Vagelpohl, ed. James E. Montgomery, London: Routledge, 2006. Eserde yer alan bölüm başlıkları şöyledir: 1. The transmission of the sciences in early Islam: oral or written? 2. The transmission of the sciences in early Islam revisited 3. Writing and publishing: on the use and function of writing in early Islam 4. Oral poetry, theory, and Arabic literature 5. Oral Torah and Hadith: transmission, prohibition of writing, redaction 6. Who is the author of the Kitab al-'ayn?

⁸⁷ 1985 yılında *Der Islam* dergisinde bu çalışmanın ilk makalesini kaleme alan Schöler, bazı yeni ilâvelerle tasnif dönemi eserlerinin kitâbeti ve şifâhîliği ile ilgili tekrar bir çalışma yapmıştır. Makalede İslâm rivâyet geleneği ve geç antik dönem öğretim sisteminin ortak noktaları, Arap grameri ve sözlüğünde ilim/rivâyet sistemi ve son olarak da İslam rivâyet metodunun geç dönem felsefe ve tıp derslerine olan tesiri ele alınmaktadır. Schöler'in çalışmasında yer verdiği bazı iddialar şunlardır: Hadis tahammül yollarından olan *semâ* geleneğinde geç antik çağ eğitim yöntemlerinden birçok eğilim görülmektedir. *Defâtir*, *kütüb* gibi, talebelerin hocalarından tuttuğu notların yer aldığı malzeme, geç antik çağ dönemi ders metodunda yer alan *Vorlesungsnachschriften -apo phones* (aynı anda hem dinleyip hem yazma) sistemine benzetilebilir. Ancak aralarında her ne kadar benzerlikler olsa da, Schöler bunun fazla abartılmaması taraftarıdır. Geç antik dönem geleneğindeki *semâ* tarzı, İslâm'da olduğu kadar büyük önem taşımamıştır. Sadece bir takım benzerliklerin varlığı söz konusudur. Bu etkileri İslam geleneğine taşıyanlar da mevâlî olarak görülmektedir. Bk. Gregor Schöler, “Weiteres zur Frage”, 45.

⁸⁸ Albrecht Noth tarafından kaleme alınan makale, Abdoldjavad Falaturi'nin 65.doğum gününe ithafen yayımlanmıştır. Müellif makalesinde müslüman alimler ve oryantalistlerin hadis kitiğine yaklaşımlarını mukayeseli olarak ele almaktadır. Müslümanların hadis kitiğinde temel olarak isnâdı aldıkları, oryantalistlerin ise metin kitiğine odaklandıkları vurgulanmaktadır. Müslüman alimlere göre hadis uydurmacılığı istisnâi bir durum iken, müsteşrikler bunu oldukça yaygın ve hep var olan bir durum olarak ele almaktadırlar. Bu açıdan hadis alimleri ile oryantalistlerin hadis kitiğinde ortak yönlerinin olmadığı, her iki grubun da rivâyetlerin tenkidinde kullandıkları metodun oldukça farklı olduğunun altı çizilmektedir.

100. Gregor Schöler, “Schreiben und Veröffentlichen zu Verwendung und Funktion der Schrift in den ersten islamischen Jahrhunderten”, (Yazmak ve Yayınlamak: İslamın İlk Yüzyılında Yazının İşlevi ve Kullanımı), *Der Islam* 69, 1992, s.1-43.⁸⁹

101. Tilman Nagel, “Hadît-oder: Die Vernichtung der Geschichte”, (Hadis ya da Tarihin İmhası), *ZDMG*, Supplement, 10, Göttingen, 1994.⁹⁰

102. Stefan Leder, “Dokumente Zum Hadît In Schrifttum und Unterricht aus Damaskus Im 6./12. JHDT.”, (6./12. Asırda Şam’da Hadîs Edebiyatı ve Ders Belgeleri), *Oriens*, c. 34, 1994.

103. Sander Paul, “Wertvoll oder nutzlos? Gedanken zum Umgang mit den frühen imamitischen Traditionssammlungen”, (Yararlı ya da Yararsız? Erken Dönem Şii Hadis Literatürü İle Meşgul Olma Üzerine Düşünceler), *ZDMG*, Supplement XI, 1995.

104. Gregor Schöler, “Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds”, (Hz. Muhammed’in Hayatı Hakkındaki Müslüman Rivâyetlerinin Karakteri ve Güvenilirliği), İslam şark dili, tarihi ve kültürü araştırmaları adıyla *Der Islam* dergisinde yayınlanmıştır, editör: Albrecht Noth, Walter de Gruyter Yayınevi, c.14, Berlin, New York, 1996.

105. Harald Motzki, “Quo vadis, Hadît-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: “Nāfi’ the mawlā of Ibn ‘Umar, and his position in Muslim Hadît Literature”⁹¹, (G.H.A. Juynboll’un ‘ İbn Ömer’in Mevlası Nafı ve onun Müslüman Hadis Litaratüründeki Yeri Adlı Çalışmasına Bir Tenkit Denemesi), *Der Islam* 73, 1996.

106. Ali Dere, “Ein Überblick über Entwicklung des Hadit und seinen formalen Aspekt”, (Hadisin Gelişim Süreci ve Sistemine Bakış Açısı), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, , XXXVI, 1997, s.423-441.⁹²

107. Irene Schneider, “Narrativität und Authentizität: Die Geschichte vom weisen Propheten, dem dreisten Dieb und dem koranfesten Gläubiger”, (Rivayet ve Güvenilirlik:

⁸⁹ Müellif makalesinde cahiliye döneminde şiir, eyyâmü’l- arab ve şecere gibi alanlarda şifâhi rivâyetin hâkim olduğunu, buna rağmen yazının var olmadığını da iddia edilemeyeceğini bildirir. Bazı anlaşmalarda yazının kullanıldığına dair cahiliye ve sonrası şiirlerinden alıntılarda bulunur. Ayrıca Mekke döneminde uygulanan boykotun Kabe duvarlarına asılması, Hudeybiye anlaşmasının da yazılı olarak kayda alınması, yazara göre o dönemde yazının yaygın olmasa da kullanıldığını gösteren delillerdendir. Ancak ilim söz konusu olduğunda ilk dönemde hâkim olan hafızadan rivâyettir. Ezbere nazaran yazı her zaman bir alt merteye görülmüştür. Yazılı kaynaklar ise daha çok ders notları mahiyetinde olup, kitap neşri şeklinde değildir.

⁹⁰ Bu makele Nagel tarafından XXV. Alman-Oryantalistler gününde sunulmuştur. Ali Dere tarafından da Türkçeye çevrilmiştir. Bk. Tilman Nagel, “Hadis ya da Tarihin İmhası”, *İslami Araştırmalar*, trc. Ali Dere 10/1-2-3 (1997): 163-167. Makalede rivâyetlerin şifâhi olarak aktarılmasında isnâdın uygulanmasının ikinci asrın ortalarında yaygınlaştığı vurgulanmaktadır. Abdullah b. Zübeyr el-Humeydi’nin (ö. 218) Müsned’in de bulunan rivâyetlerden bazıları bu çalışmanın ana malzemesini oluşturmaktadır. Yazar ikinci asrın ikinci yarısında tam bir rivayet zincirinin (isnad) henüz önem kazanmış olmadığını, Peygamber’e kadar uzanan muttasıl bir isnadın da Muhammed’in ilgili sözünün değişmezliğini garanti etmediğini ispata çalışmaktadır. Nagel’e göre birçok hikmetli söz hadise dönüştürülmüştür. Bu sözlerin senaryolara dönüştürülmesinden amaç, asr-ı saadeti o zamana taşımaktır. Bu da ona göre tarihin imhası anlamına gelmektedir.

⁹¹ Bu çalışmanın tercümesi için bk. Harald Motzki, *Batı’da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, ed. Bülent Uçar (İstanbul: Hadisevi, 2006), 150-235.

⁹² Makale her ne kadar Türkiye’de yayımlanmış olsa da Almanca olarak kaleme alındığı için, muhatap kitle Batılı veya Almancayı bilen araştırmacılar olduğu için çalışmamızda yer vermeyi uygun gördük. Makalede hadis tarihinin ilk dönemleri olan kitabet, tedvin ve tasnif sürecinden ve ilk yazılı hadis belgelerinden bahsedilmektedir.

Bilge Peygamber, Cüretkâr Hırsız ve İnançlı Kişinin Hikayeleri), *Der Islam*, 77, 2000, s.84-115.⁹³

108. Tilman Nagel, “Die Inschriften im Felsendom und das islamische Glaubensbekenntnis, Der Koran und die Anfänge des Hadît”, (Kubbetü’s-Sahra’daki Yazılar/Semboller ve İslami Doğmalar- Kuran ve Hadislerin Başlangıcı), *Arabica* 47, 2000.

109. Harald Motzki, “Der Prophet und die Schuldner. Eine Hadît- Untersuchung auf dem Prüfstand”, (Peygamber ve Borçlu Kimse: Bir Hadis İncelemesinin Tetkiki), *Der Islam*, 77, 2000, s. 1-83.⁹⁴

110. Harald Motzki, “Ar-radd ‘ala r-radd- Zur Methodik der Hadît-Analyse”, (Redde Red, Hadis Tahlili Metoduna Dair), *Der Islam* 78, 2001.

111. Harald Motzki, “Methoden zur Datierung von islamischen Überlieferungen”, (Hadislerin Tarihlendirmesinde Metod), s.4-23.⁹⁵

⁹³ Makalede müellifin önceden yazdığı bir eserine (Irene Schneider, *Kinderverkauf und Schuldknechtschaft. Untersuchungen zur frühen Phase des islamischen Rechts*, (Çocuk Satıcılığı ve Esaret: Erken Dönem İslam Hukukuna Dair Araştırma), Harrassowitz, Wiesbaden 1999) Harald Motzki tarafından yöneltilen tenkitlere cevap verilmekte ve hadise dair bazı meseleler ele alınmaktadır. Motzki’nin yazara ait eleştiride bulunduğu eseri için bk. Harald Motzki, “Der Prophet und die Schuldner. Eine Hadît- Untersuchung auf dem Prüfstand” (Çocuk Satıcılığı ve Esaret: Erken Dönem İslam Hukukuna Dair Araştırma), *Der Islam*, 77 (2000): 1-83. Schneider’i eserinde kullandığı rivâyetlerde tutarlı yaklaşım sergilemediği içi tenkit eden Harald Motzki’nin söz konusu rivâyetlerde kullandığı *isnâd-cum-matn Analyse* (isnad ve metin analizi) metodu müellif tarafından eleştirilmektedir. Müellif Motzki tarafından yeni bir metot gibi kullanılan *isnad-cum-matn* analizinin yeni birşey olmadığını, aksine Motzki’nin kullandığı isnadla rivâyetlerin tarihlendirilmesinin Schacht’ın *common link* teorisinden farklı olmadığını iddia eder. Yine onun söz konusu rivâyette isnad- metin incelemesiyle kendisinden farklı bir sonuç elde etmediğini belirtir? Bk. s.112.

⁹⁴ Harald Motzki bu çalışmasında Irene Schneider’in *Kinderverkauf und Schuldknechtschaft. Untersuchungen zur frühen Phase des islamischen Rechts* (Çocuk Satıcılığı ve Esaret: Erken Dönem İslam Hukukuna Dair Araştırma) adlı eserinin inceleme ve tahlilini yapmaktadır. Yazar makalesinde genel olarak ilgili eseri tanıttıktan sonra, kitabın ana bölümünü oluşturan ikinci kısımda bolca rivâyetlere yer verildiğini ve bu rivâyetlerin sonraki dönem klasik İslam hukuk ekollerıyla tamamen zıt olduğunu tespit etmektedir. Rivâyetlerin sonraki dönem İslam hukukunda kölelik ve esaretle ilgili meselelerin hilâfına seçilmesi, Schneider’in eserinde büyük bir yöntem problemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımı da yazarı İslâm’ın köleliği, esareti ve özgürlüğün kaybını desteklediği gibi asılsız iddialara götürmektedir. Makalenin ana teması, Motzki’nin Schneider’in kullandığı bir rivâyete dair uzunca kaleme aldığı tenkidıyla ön plana çıkmaktadır. Schneider eserinde “Surraq” diye adlandırılan bir hadise yer vererek genişçe açıklamalar yapmaktadır. Söz konusu hadis ne *Sahîhayn* ne de *Kütüb-i Sitt*e’de mevcuttur. *Kütüb-i Sitt*e eserlerinde mevcut olmayan ve sıhhati tartışmalı bir hadis üzerinden kölelik ve esaretin İslam’daki yeri farklı bir yaklaşımla ve alimlerin kabulüne de aykırı bir biçimde ele alınmaktadır. Bu Motzki’nin eleştirilerinin haklılığını desteklemektedir.

⁹⁵ Müellif bu makaleyi 9 Şubat 2001 yılında Hollanda Nijmegen Katolik Üniversitesi Felsefe Fakültesinde İslam araştırmaları profesörlüğüne tayini sırasında Hollandaca sunmuştur. Ayrıca Bülent Uçar tarafından bu makale Türkçe’ye tercüme edilmiştir. (Bk. Motzki, *Batı’da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*, 129-150.) Sözlere “Ne Kur’ân metninin ne zaman oluştuğu, ne de Hz. Muhammed’in ne zaman ve nerede yaşadığı kesin olarak belli değildir” diye şüpheli bir yaklaşımla başlayan Motzki, hadislerin otantikliğinin tesbiti için İslam rivâyet tarihinin ciddi bir kaynak tenkidinden (*Quellenkritik*) geçmesi gerektiğini belirtmektedir. Müsteşriklerin bir kısmı İslâm kaynaklarının daha geç teşekkül ettiğini düşünerek, hadisleri de tarihi veri olarak görmekteydiler. İslâm dininin asli kaynakları olan rivâyetler oryantalistlerce kendi dini metinlerine uyguladıkları bir takım metodlara tâbi tutulmaktadır. Motzki, çalışmasında rivâyetlerin tarihlendirilmesinde metne dayalı, metinleri ihtiva eden külliyatları esas alan, metinlere ilave olan isnad bilgisini esas alan, hem metin hemde isnâda dayalı olan ve son olarak da başka kriterlere dayalı yöntemler olduğuna değinmekte ve tercih ettiği tarihlendirme metodunun metin ve isnâdın her ikisini de esas alan yöntem olduğunu belirtmektedir. Ülkemizde de üzerinde çalışma yapılan bu konuya dair şu kaynaklara da göz atılabilir: Harald Motzki’nin konuyla ilgili dört makalesini ve yazarın değerlendirmelerinin yer aldığı eser: Motzki, *İsnad Ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metodları*. Yine Schacht, Junybol ve Harald Motzki’nin çalışmalarını kapsayan G. H. A. Juynboll, *İsnad Analiz Yöntemleri*, trc. Bülent Uçar (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005);

112. Maher Jarrar, Sebastian Günther, “Gulam Halîl und das Kitâb Sarh as-sunna”, (Gulam Halîl ve *Şerhu’s-Sünne*), *ZDMG* 153, 2003, s.1-33.⁹⁶

113. Miklos Muranyi, “Der Muwatta’- Kommentar des Andalusiers al- Qanâzi (st. 413/1022) Ein Beitrag zum andalusischen Überlieferungswesen”, (Endülüslü el-Kanâzi’nin (ö. 413/1022) Muvatta Şerhi ve Endülüs Rivâyetine Katkıları), *Der Islam*, bd. 82, 2005, s.52-105.⁹⁷

114. Ali Dere, “Die Stellenwert der Hadîthe für den muslimischen Glauben. Untersuchungen zur Verhältnisbestimmung von Schrift. Tradition und Vernunft im Islam”, (Müslüman İnancında Hadisin Konumu. Yazının Münasebetinin Bilinmesine Dair Bir Tetkik. İslam’da Gelenek ve Akıl), *Moderne Zugänge zum Islam. Plädoyer für eine dialogische Theologie*. Ed. Hamideh Mohagheghie-Klaus von Stosch, Schöningh, Paderborn 2010.

115. İbrahim Usta, “Das Hadith-und Sunnaverständnis von Ibâdîten”, (İbâzilerde Hadis ve Sünnet Anlayışı), Viyana Üniversitesi Doğu Bilimleri (Orientalistik) Fakültesi, *Arap Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kelam Araştırmaları Dergisi (KADER)*, 2011, c.9, s.2, s.183-194.⁹⁸

116. Yaşar Sarıkaya, “Der Hadith als Quelle für den islamischen Religionsunterricht”, (İslam Din Derslerinde Kaynak Olarak Hadis), *Journal für Religionskultur* 150, ed. Edmund Weber, 2011, s.1-9.⁹⁹

117. Mirza Tokpınar, “Die Sicht auf Nichtmuslime in Hadît und Sunna”, (Hadîs ve Sünnette Gayri Müslimlere Bakış), *Reihe für Osnabrücker Islamstudien* (Osnabrück İslam

Motzki, *Batı’da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*; Özcan Hıdır, “Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003): 97-115.

⁹⁶ Makalede Ali b. Halef el-Berbehârî’nin (ö. 329/940-41) Ahmed Gulâm Halîl (ö. 275/888-89) tarafından *Kitâbü’s- Sünne* adlı eserine yapılan çalışması ele alınmaktadır. *Kitâbü’s- Sünne* ile ilgili yapılan önemli bir tespit, eserin tamamen geleneksel ehl-i sünnet anlayışını yansıtmasıdır. Ayrıca bu nüsha, sünni inanç esaslarını içeren en eski yazılardan birisi olarak değerlendirilmektedir. Diğer bir önemli özellik de Ahmed b. Hanbel’in eseriyile bu nüsha mukayese edildiğinde benzerlikler içermesidir. Bu yönüyle de nüshaya bakıldığında İslâm’da gelenekselliği/muhafazâkârlığı incelemeye yönelik elverişli bir kaynak olmaktadır.

⁹⁷ Tunus, Fas gibi bölgelerde yaptığı araştırmalarıyla bilinen Muranyi, bu makalede Mâlik b. Enes’in *Muwatta* adlı eserine ait bir şerhin iki el yazma nüshasından bahsetmektedir. İlki, Fas’ın Rabat şehrinde yer alan *Hizâna al-Âmma* 64 H katalog numarası ile kayıtlı, diğeri de Tunus’un Kayrevan şehrinde Raqqada Cami’indeki kütüphanede bulunmaktadır. Yazarın makaledeki şu ifadesi dikkat çekicidir. “Bu nüshayı cami kütüphanesinde karma karışık kağıtlar ve kitap yığınları arasında buldum.” Bk. s. 52. Muranyi iki el yazma nüsha arasında mukayeseler yaparak farklılıklara değinmekte, eserlerdeki rivâyetler incelenerek Endülüs hadis rivâyet özelliği ele alınmaktadır.

⁹⁸ Makalede İbaziyye fırkasının sünnet anlayışı, hadise yaklaşımları, sahabe hakkındaki fikirleri, Ehl-i sünnet mezheplerine karşı tutumları ve Ehl-i sünnetin onlara karşı yaklaşımı ele alınmaktadır.

⁹⁹ Almanya’da İslam dersleri kitaplarının hazırlanmasında bilirkişi (uzman) olarak da görev yapmakta olan müellif, (bk. <http://www.uni-giessen.de/fbz/fb04/institute/islamtheo/personen/sarikaya-yasar>, (10.10.2018) bu çalışmasında da Almanya’da müslüman ailelerin çocuklarına yönelik okullarda sunulan İslam derslerinde hadisin kaynak değeri ve konumunu ele almaktadır. Yazarın günümüz açısından vurgu yaptığı bazı noktalar dikkat çekicidir. Örneğin müslümanların yaşam standartlarının değişimi, seküler hayata geçiş veya modern dönemde ortaya çıkan farklı rivâyet tenkit metodları, hiçbir zaman hadisin önemini gündemden düşürmemiştir. Hadise karşı olumsuz tutum sergileyen teologlar dahi, fikirlerini ispatlamak için rivâyetlere başvurmadan geri duramamışlardır. Ayrıca müslümanların günlük hayatında birçok şeyi hadislerden aldığının da altı çizilmektedir. Yazar çalışmasında “kein Islamunterricht ohne Hadith (hadissiz İslam dersi olmaz)” diyerek bu konudaki duruşunu belli etmektedir. Bk. s. 6.

Araştırmaları Serisi), c.I, ed. Bülent Uçar, İsmail H. Yavuzcan, Peter Lang Yayınevi, Frankfurt, 2011, s.161-183.¹⁰⁰

118. Yaşar Sarıkaya, “Die Authentizität des al-Ğâmi’ as-Sahîh: Eine Skizze der Klassischen Hadîtkritik an dem Sahîh von al-Buhârî”, (el-Câmiû’s-Sahîh’in Güvenirliği: Buhârî’nin Sahîh’ine Yapılan Klasik Bir Hadis Kritiği), *Zeitschrift für Islamische Studien ZIS* (İslam Araştırmaları Dergisi), 111.sayı, Mayıs 2012.¹⁰¹

119. Swantje Boulouh Bartschat, “Methoden und Verhalten bei Erwerb und Tradierung von Ahâdît am Beispiel Abî Tâhir as-Silafîs”, (Ebû Tâhir es-Silefî Örneğinde Hadislerin Rivâyeti, Alınması ve Metodu), *Jahrbuch für islamische Theologie und Religionspädagogik 1* (İslam pedagojisi ve İlahiyatı yıllık kitabı), Kalam Verlag für islamische Theologie und Religionspädagogik KG, ed. Milad Karimi und Mouhanad Khorchide, 2012, s.123-142.¹⁰²

120. Johannes Twardelle, “Zur Soziologie der Hadithe”, (Hadislerin Sosyolojisi), *Zeitschrift Sozialersinn* (dergi), Heft 2 (II.baskı), Lucius&Lucius Yayınevi, Stuttgart 2013, s.199-214.¹⁰³

121. Omar Hamdan, “Hadith-Kritik am Beispiel der mawdû’ât-Literatur”, (Mevzûât Literatürü Örneğinde Hadis Kritiği), *HIKMA*, 4/6, Osnabrück 2013, s. 34-42.¹⁰⁴

122. Harald Motzki, “Die Rolle der Prophetenüberlieferung (Hadith) im Islam”, (Hadisin İslam’da Rolü), ed.Peter Gemeinhardt, Tübingen 2016, s.227-244.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Makale yazarın “Yahudi ve Hristiyanlara Uymayı Yasaklayan Hadislerin Tahlil ve Tenkidi” konulu yüksek lisans tezinin özeti mâhiyetinde hazırlanmıştır. Çalışmada ayet ve hadislerde İslâm’ın bu iki din mensûbuna karşı yaklaşımı konu edinilmiştir. Benzer çalışma olarak yine yazar tarafından kaleme alınan şu makale de incelenebilir: Bk. Mirza Tokpınar, “Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum’ Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (2005): 85-109.

¹⁰¹ *Sahîb-i Buhârî*’nin otantikliğini konu alan makalede, Buhârî’nin *Sahîb*’inin Kur’ân’dan sonra en güvenilir kaynak kabul edildiği ifadesiyle başlanmaktadır. İbn Salâh’ın Buhârî’nin güvenilirliği ile ilgili görüşünden sonra bilhassa *Sahîb*’e yönelik eleştiri ve tenkit olmadığına değinen müellif, İbnü’s-Salâh (ö. 643/1245) öncesinde ise İbn Hazm (ö. 456/1064) gibi isimlerin onun eserine tenkitler getirdiğine değinir. Yazar Buhârî’ye yapılan tenkitleri kronolojik şekilde ele alarak, araştırmasını hadis alimlerinin isnâda yönelik ciddi kuralları koyduklarını, rivâyetleri alırken ne kadar hassas davrandıklarını belirterek tamamlar.

¹⁰² Bartschat makalesinde Ebû Tâhir es-Silefî örneğinden hareketle hadis hocalarının metodlarını ve hadisleri talebelerine aktarırken uyguladıkları yöntemlerini açıklamaktadır. Hadis hocasında bulunması gereken vasıflar aktarıldıktan sonra makalede, es-Silefî özelinde rivâyetlerin toplanması ve aktarımında kullanılan metodlar genişçe ele alınmaktadır.

¹⁰³ Müellif makalesinde hadislerin gelişim sürecini sosyolojik bir perspektifle ele almaktadır. Bu doğrultuda Cibril hadisi örnek seçilerek analiz edilmektedir. Twardella, hadis edebiyatının ortaya çıkma nedenini, Kur’ân’ın yapısı gereği müslümanların sorularına cevap verememesi olarak görmektedir. Ona göre bu yapısal sorundan ötürü Peygamber’e ithaf edilen ve meşrû olarak görülen hadisler kurtarıcı olmuştur. Cibril hadisinin seçilmesinin sebebi ise onun vahiy ve Kur’ân esaslarıyla olan bağlantısı ve İslâm’ın birebir özünü yansıtmasıdır. Kanaatimizce makaleyi ilginç kılan nokta, Cibril hadisinden yola çıkarak Max Weber’in din sosyolojisine ait iddialarının İslam ve ilk dönem Müslümanlar üzerinden ispatlanmaya çalışılmasıdır.

¹⁰⁴ Müellif çalışmasına rivâyetlerin Kur’ân gibi lafzen aktarılmadıkları için ilerleyen süreçte hadis uydurmacılığının ortaya çıktığını ifade ederek başlar. Alimler hadis uydurmacılığına ve rivâyetlerin sıhhatini tesbit etmeye yönelik bir takım önlemler almışlardır. Hadis kritiği de bu önlemlerden biridir. Çalışmada mevzûât literatüründe yer alan Muâviye ile ilgili bir hadise de yer verilerek, rivâyetin kritiği yapılmakta ve netice olarak onun otantik olduğu iddia edilmektedir. Hamdan, mevzûât eserlerinin daha çok araştırılıp üzerinde durulması teklifiyle çalışmasını tamamlamıştır.

¹⁰⁵ Makalenin aslını, yazarın Göttingen Georg-August Üniversitesi’inde 2013/2014 eğitim öğretim yılının kış sömestir döneminin başlangıcında sunduğu konferans oluşturmaktadır. Motzki, Kur’ân’dan sonra dini kaidelerin belirlenmesinde sünnetin ikinci temel kaynak olarak alınmasının sıkıntılı olduğunu düşünmekte ve Hz. Peygamber’in vefatından sonra birçok siyasi olayların vukû bulmasıyla, Peygamberin otoritesine

123. Andreas Görke, Harald Motzki, “Tilman Nagels Kritik an der Isnad-cum-matn- Analyse.”, (Tilman Nagel’in İsnâd-Metin Kitiği Hakkında Analizi. Tilman’a Cevap), Eine Replik”, *Asia* 68(2), 2014, ss.497-518.¹⁰⁶

124. Stefanie Brinkmann, “Die kulturelle Biographie einer Buḥārī-Handschrift”, (Buḥārī’nin Bir Yazma Nüshası Hakkında Kültürel Biyografi), Aus Buchwerkstatt und Bibliothek, Manuskriptkulturen des Mittelalters in Orient und Okzident, ed. Lorenz Korn, Birgitt Hoffmann, Stefanie Stricker, docupoint, Magdeburg, III, 2014, s.123-172.¹⁰⁷

125. Şuayip Seven, “Die Kompilation von Muslim b. Hağğāğ al-Qusairî (gest. 261/875) und ihre Stellung in der Hadît-Literatur”, (Müslîm b. Haccâc el-Kuşeyrî’nin Sahih’i ve Hadis Literatüründeki Yeri), *Jahrbuch für islamische Theologie und Religionspädagogik* 3, Kalam Verlag, 2014, s.13-36.¹⁰⁸

126. Yaşar Sarıkaya “Die klassischen Haditwissenschaften aus der Sicht der neuen Haditschule in Ankara am Beispiel der Kritik M. Hayri Kırbaşoğlu”, (Hayri Kırbaşoğlu Örneğinde Ankara Hadis Okulunun Bakış Açısıyla Klasik Hadis İlimleri), *Geschichtsschreibung zum Frühislam* (Erken Dönem İslam’da Tarih Yazıcılığı), ed. Ömer Özsoy, Ayşe Başol, Ebu Yayınevi, c.I, Berlin 2014, ss.137-153.¹⁰⁹

sığınarak hadis uydurulduğunun altını çizmektedir. İmamların hadisleri alırken titiz davranarak bilhassa isnâda çok önem verdiklerine değinmesine rağmen, rivâyetlerin otantikliğinde bunun yeterli olmadığını altını söyler. Motzki, Goldziher ve Schacht gibi net olarak hadislerin tamamen uydurulduğunu ifade etmese de, hadislerin tedvini meselesi ve otantikliğinde ciddi sorunlar görmektedir. Bk. Motzki, “Die Rolle”, 234.

¹⁰⁶ Andreas Görke ve Harald Motzki, yayımladıkları ortak makalede Tilman’ın isnad- metin kitiğine yönelik eleştirilerine cevap vermektedirler. Tilman Nagel “*Authentizität in der Leben- Mohammed Forschung (Muhammed’in Hayatının Otantikliği Araştırmaları)*” isimli yazısında Hz. Muhammed’in hayatına yönelik araştırmalarda isnâd ve metin analizinin şekilci bir yaklaşım olduğunu düşünerek, tarihi olarak Hz. Peygamber hakkında hiç bir bilgi veremeyeceğini iddia etmektedir. İsnad ve metne yönelik bu kitiği Nagel’in günümüze kadar yapılan Hz. Peygamber ile ilgili araştırmaların tamamen ilerleme kaydetmeyen, kötü bir gidişata sahip tetkikler olarak değerlendirmesine yol açmıştır. Motzki, Tilman’ın isnad metin kitiği hakkında kullandığı “*formalistisch (şekilci)*” kelimesini kabul etmemektedir. Motzki’ye göre Tilman bu kelime ile tam olarak neyi kastettiğini açıklamamaktadır. Ayrıca iddia edilenin aksine hadis kitiği sadece rivâyetin sened zincirine odaklanmamakta, ayrıca metne yönelik de analizleri içermektedir. Tilman’ın iddiası bu noktada asılsızdır. Andreas Görke de Nagel’in isnad- metin kitiğine yönelik iddialarını beş madde olarak ele almakta ve bunlara teker teker cevaplar vermektedir. Nagel söz konusu yazısında Gregor Schöler’in isnâd- metin kitiğine yönelik incelemelerine de tenkitler yapmaktadır. Schöler de Nagel’in kendisine yönelttiği eleştirilere yönelik bir reddiye kaleme almıştır. Gregor Schöler, “Tilman Nagels “Authentizität” in der Leben-Mohammed- Forschung. Eine Antwort – Tilman Nagel’in Muhammed’in Hayatının Otantikliği Araştırması, Nagel Tilman’a Cevap.”, *Asia*, 469-496. Bu makaleye malesef ulaşamadık.

¹⁰⁷ Makalede Leipzig Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Buḥārī’nin bir yazma nüshası incelenmektedir. Müellif, söz konusu nüshanın sadece rivâyetleri içerdiği için değil, kenarlarına yazılan notların da oldukça önemli oldukları bildirilmektedir. Çalışmada nüshanın fiziki özellikleri, icazet kayıtları, Almanya kütüphanelerine gidiş serüveni ve kimler tarafından keşfedildiği de yer almaktadır. Eserin kendisi, müellifi (Buḥârî), müstensihi, temlik kayıtları hakkında da çalışmada ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.

¹⁰⁸ Müellifin Müslîm’in eseri için doğrudan “*Sahîb*” ifadesini kullanmak yerine, Almanca’da çevirme, dönüştürme, derleme, alıntı yapılarak yazılmış bilimsel değeri olmayan kitap v.b anlamlara gelen “*Kompilation*” kelimesini kullanması ilginçtir. Seven, Buḥārî’nin *el-Câmi’üs-sahîb*’inden sonra oluşan Müslîm’in *Sahîb*’inin biyografik eserlerde aktarılan bilgilere göre bazı dikkat çeken yönleri olduğunu söylemektedir. Makalenin temel incelemelerinden birisi, *Sahîbu Müslîm*’in Buḥârî’nin *Câmi*’sine tercih edilme sebebidir. Yazar çalışmada Müslîm b. Haccâc’ın hayatına, eserlerine hoca ve talebelerine de değinmektedir. Bu çalışmada daha ziyade Müslîm ve eserine dair ansiklopedik bilgilere yer verildiği, ayrıntılı tahlile neredeyse hiç girilmediği söylenebilir.

¹⁰⁹ Makale, M. Hayri Kırbaşoğlu’nun eserinde klasik hadis ilmine yöneltilen tenkitleri özet mahiyette aktaran bir çalışmadır. Eserin kısa bir tanıtımından sonra Kırbaşoğlu’nun; klasik dönemde herşeyin çözüldüğü inancı

127. Şuayip Seven, “İbn Şihâb az-Zuhrî (gest. 124/742), Die Schlüsselfigur der frühen Hadithwissenschaft”, (İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742): Hadis İlminde Kilit İsim), *Jahrbuch für Islamische Theologie und Religionspädagogik* 4, Kalam Verlag, 2015, ss. 215-242.¹¹⁰

128. Yaşar Sarıkaya, “Der Hadith im islamischen Religionsunterricht: eine religionspädagogische Herausforderung”, (İslam Derslerinde Hadis: Bir Din Pedagojisi Beklentisi), *Islamische Theologie und Religionspädagogik in Bewegung, Neue Ansätze in Europa*, ed. Zekirija Sejdić, Bielefeld, 2016, ss.101-118.¹¹¹

129. Peter Webb, “Muhammad und Ğahiliye: Die vorislamische Zeit im prophetischen Hadith”, (Muhammed ve Cahiliyye: Peygamberin Hadislerinde İslam Öncesi Dönem), çev. Marc Wetzler, Denkraum Spätantike. Reflexionen von Antiken im Umfeld des Korans, ed.Nora Schmidt, Nora K. Schmid und Angelika Neuwirth, Harrassowitz, Wiesbaden 2016.

130. Yaşar Sarıkaya, “Gebt acht auf Gott und Seinen Gesandten. (Koran 8/20) – Wie (unterschiedlich) Muslime ihrem Propheten folgen”, (“Allah’a ve Rasulü’ne itaat edin...”

ve bu düşüncenin günümüz Müslümanları üzerindeki olumsuz etkileri, isnâd sistemi ve hadislerin kategorize edilmesine dair tenkitler vb. eleştirileri sıralanmakta ve söz konusu tenkitler maddeler halinde incelenmektedir. Makale, M. Hayri Kırbaoğlu’nun *İslam Düşüncesinde Hadis Metodolojisi* adlı eserinin Almanca’ya özeti mahiyetinde olup, onun “*Yeni Hadis Metodolojisi Talebi*” şeklindeki teklifleri çerçevesinde kaleme alınmıştır.

¹¹⁰ Makalede hadis ilminde otorite kabul edilen İbn Şihâb ez-Zührî ele alınmaktadır. “*Schlüsselfigur (kilit isim)*” olarak görülen bu isim üzerinde odaklanılmasının daha çok Goldziher’in hadis ile ilgili görüşlerini ortaya attıktan sonra yaygınlaştığı bildirilmektedir. Müellif, İbn Şihâb ez-Zührî’nin, hadisleri her ne kadar Emevi hanedanının emriyle tedvin etmiş olsa da, bunun idarenin hoşuna gidecek rivâyetleri aktardığı anlamına gelmeyeceğini vurgulamaktadır. Goldziher’in ez-Zührî’ye karşı takındığı tutum da isabetli görülmemektedir. Vurgulanan diğer bir nokta, alimlerin devlet kurumlarıyla olan çalışmalarından dolayı dürüstlüğü reddedilecekse, günümüz için de aynı şeyin geçerli olması gerektirir. Bu sadece hadis literatürünün doğruluğunun sorgulanmasında yapılmamalı, bilâkis günümüzde yapılan bütün ilimler için de soru işareti taşımaktadır. Bu sebeple Zührî’nin sırf Emevi hanedanlığına yakınlığından dolayı tüm tedvin faaliyetinin zan ve şüphe altında bırakılması yersizdir. Böyle bir iddia, daha çok kendi görüş ve ideolojisini desteklemeye çalışan bir takım rivâyetler tespit edilebilirse ancak öne sürülebilir. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Halit Özkan, “Tedvin Tarihinde Emevi Sarayı ve Zührî’nin Mirasına Bir Örnek: Şuayb b. Ebu Hamza Nüshası”, *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, 17/32 (2012): 1-37.

¹¹¹ *İslam Teolojisi ve Din Pedagojisi Hareketleri, Avrupa’da Yeni Fikirler* adıyla çevirebileceğimiz eser, Avrupa’da İslam ilahiyatının ve din pedagojisinin gelecekteki serüveni ve sahip olması gerektiği konuma dair makaleleri içermektedir. Eser 182 sayfadan oluşmaktadır. Söz konusu makale de bu eserde yer almaktadır. Sarıkaya makalesinde hadis tarihiyle ilgili bazı bilgilere yer verir. Rivâyetlerin tedvin, muhtevâlarının genişliği ve hayatın her alanına yönelik bilgiler içermesi müellifin altını çizdiği konulardır. Hadisin bu zenginliğinden ötürü, Almanya ve Avusturya’da İslam derslerinin müfredatlarında yer alması gerektiğini ve müfredatı hazırlayan bilirkişilerin hadislerin eğitim-öğretimde etkisinin farkına varmaları gerektiğini vurgular. Müellif, Almanya’nın birçok eyaletinde hadislerin de Kur’ân ile birlikte İslâm derslerinde yer aldığını, bunun Avrupa’da yaşayan müslümanlar için iyi bir gelişme olduğunu bildirir. Sarıkaya yazısında rivâyetlerin seçilmesinde ve din derslerinde hadisin yerleştirilmesindeki kriterlerin ne olması gerektiğini tek tek ele almaktadır. Bazıları şunlardır: Rivâyetlerin seçiminde Kur’ân’ın öğretisiyle uyum, akıl ve bilimle itibâk ve çeşitlilik/çokluk; din derslerinde hadisin oluşumu içinse, anlaşılabilirlik, mantıksallık bu kriterlerin başında gelenlerdir. Rivâyetlerin doğru anlaşılıp yorumlanması açısından bu tespitler oldukça isabetlidir. Avrupa’da yaşayan müslüman gençlerde bilhassa literal okumanın yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Birtakım radikal akımların da (selefi, vehabbî gibi) rivâyet malzemesini hadis ilimlerindeki kaidelere riâyet etmeden kullandıkları bilinen bir gerçektir. Bunun önünü alabilmek adına söz konusu tespitlerin hadis dersleri için önemli olduğu ortadadır.

Müslümanlar Peygamberlerine Nasıl (Farklılıklarla) İtaat Ediyorlar), *Islam im europäischen Kontext*, ed. Bülent Uçar, Peter Lang, ts, s. 225-234.¹¹²

131. Jens Scheiner, *Der Hadith*, (Hadis), Islam Einheit und Vielfalt einer Weltreligion, ed. Rainer Brunner, Kohlhammer Yayınevi, Stuttgart, 2016.¹¹³

132. Gudrun Krämer, *Islam Religion, Geschichte und Kultur*, (İslam: Din, Tarih ve Kültürü), Zeit Akademie, Zeitverlag, Hamburg, ts.¹¹⁴

133. Gregor Schöler, "Tilman Nagels "Authentizität" in der Leben- Mohammed-Forschung. Eine Antwort, (Tilman Nagel'in Muhammed'in Hayatının Otantikliği Araştırması. Nagel Tilman'a Cevap)", *Asia*, ts.

C- Ansiklopedi Maddeleri

134. A. J Wensinck, J.H. Kramers, *Handwörterbuch des Islam*, (İslam El Sözlüğü), Brill Verlag, Leiden 1941, ss.704.706.¹¹⁵

135. Stefan Reichmuth, *Kleines Islam Lexikon. Geschichte- Alltag-Kultur (Hadith)*, (Küçük İslam Sözlüğü), ed. Ralf Elger, Friederike Stolleis, C.H. Beck Yayınevi, München, 2008, s. 248.¹¹⁶

¹¹² Avrupa Bağlamında İslam diye çevirebileceğimiz *Islam im europäischen Kontext* adlı çalışma, Osnabrück Üniversitesi'nin İlahiyat alanında çıkardığı serilerden birisidir. Yazar makalesine Batıda bilhassa İslâm ile ilgili eserlerde "Mohammedaner (Muhammediler)" ifadesini müslümanların reddettiklerini, bunun nedeni olarak da müslümanların Hz. Muhammed'i ilâh olarak görmemeleri olduğunu vurgulayarak başlar. Bunun ardından Allah Rasûl'ünün örnekliği, ilâhi mesajın yaşayıcısı oluşunu ve müslümanların Hz. Peygamber'e verdikleri önemin altı çizilir. Makalenin değindiği diğer bir nokta, hadislerin otantikliği meselesidir. Müellif, hadisçilerin rivâyetleri alırken ve aktarırken ne kadar titiz davrandıklarını zikretmektedir. Çalışmasının son kısmında hadis hermonetiği ile ilgili bir başlığa da yer verilmektedir.

¹¹³ İslam el kitabı niteliğinde yayınlanan *Islam-Einheit und Vielfalt einer Weltreligion* (İslam: Bir Dünya Dininin Birlik ve Çeşitliliği) adlı eserde İslâm'ın birçok alanıyla ilgili farklı müelliflerin yazıları yer almaktadır. Söz konusu makale de bu eser içerisinde yer alan çalışmalardan biridir. Makalenin genel olarak içerik ve yapısına bakıldığında, Hz. Peygamber döneminden başlanarak genel bir hadis tarihi incelemesi mahiyetinde olduğu görülür. Müellif rivâyetlerle ilgili konuları kronolojik olarak ele almakta, son olarak da modern dönemde oluşan hadis algısı üzerinde durmaktadır. Sünnî ve Şîî hadis literatürünün ayrı ayrı ele alınması, makalede bir zenginlik olarak değerlendirilmelidir.

¹¹⁴ Makale, Almanya'da üniversitelerde ders olarak verilen seminerlerin derlendiği bir çalışmada yer almaktadır. Makalenin yer aldığı dördüncü kısım, *Prophet und Sunna* (Peygamber ve Sünnet) başlığıyla, 1996 yılından bu yana Berlin İslami İlimler Enstitüsü'nde başkanlık yapmakta olan Gudrun Krämer tarafından hazırlanmıştır. Makalede *Prophetenverehrung* (Peygamberin kutsallaştırılması) adıyla önemli bir başlık da yer almaktadır. Burada, Kur'an'da Hz. Peygamber'in ölümlü olduğu vurgulanmasına rağmen, ilerleyen zamanlarda farklı toplumlarda Hz. Peygamber'i yüceltmede ölçüyü kaçıranlar olduğu aktarılmakta, örnek olarak da Türk toplumunda daha çok ön plana çıkan Kutlu Doğum Haftası etkinlikleri zikredilmektedir.

¹¹⁵ Sözlük, *The Encyclopaedia of Islam*'ın Wensinck tarafından Almanca muhtasarı olarak 1937 yılında neşrini başlattığı bir eserdir. Kendisinin bitiremediği bu çalışma, Kramers tarafından tamamlanmıştır. Sünnet maddesini ünlü oryantalist Juynboll kaleme almıştır. Sünnet terimi ilk olarak şu dört kelime ile ifade olunmaktadır: *Gewohnheit* (örf-adet, gelenek-görenek, adet huy, anane, alışkanlık), *Handel* (muâmele, iş, davranış), *Wandel* (yaşam tarzı, geleneksel davranış, değişim, değişiklik) ve *Satzung* (yasa, hüküm, nizam, talimât, beraberlik örneği vs.)

¹¹⁶ El kitabı niteliğinde olan küçük hacimli bu sözlükte genel olarak İslâm ile ilgili birçok kavrama yer verilmektedir. Hadis maddesinin de yer aldığı eserde, hadis terimi şöyle açıklanmaktadır: "Peygamberin anlatımı, söz ve kuralları ve bunların sahabeye dayandırılmasıdır." Sahabî ve tabînin haberleri de hadisin bir parçası olarak ifade edilmekte, ancak sonraki nesillerden gelenler için "haber" veya "eser" kelimesinin kullanılacağı belirtilmektedir. Hadislerin Kur'an'dan sonra İslâm'da temel ikinci kaynak olduğuna dikkat çeken müellif, rivâyetlerin Peygamber'in ölümünden sonra bir takım politik kargaşa ve ihtilaflarla oluşumuna dikkat çekmektedir. Reichmut, makalesinde isnâd sisteminin yanı sıra hadis çeşitlerine de kısaca değinmektedir.

D- Sempozyum ve Seminerler

136. C. Gilliot, T. Nagel, *Das Prophetenhadit*, (Peygamber Hadisi), Vandenhoeck-Ruprecht (V&R) Göttingen, 2004.

137. Claudia Brand, “Die Medizin des Propheten und ihre Bedeutung in der Gegenwart. Traditionelle islamische Heilvorstellungen in modernen Fatwas”, (Tıbb-ı Nebevî ve Günümüzde Anlamı: Modern Fetvâlarda Geleneksel Sağlıkla İlgili Düşünceler), Leipzig Üniversitesi Din Bilimleri Enstitüsü, Din Tarihi Bölümü, Seminer ödevi, 2004.¹¹⁷

138. Carina Bauer, “*Frauen in der Hadit-Überlieferung – fundamentale Glieder der Kette*”,¹¹⁸ (Hadis Rivâyetinde Kadınlar- İsnâdın Asıl Parçaları), Mainz 2007.¹¹⁹

E- Diğer Çalışmalar

Almanya’da hadis ve sünnet konusunda her ne kadar akademik bir gaye ve üslupla yazılmasa da insanların faydalanabilecekleri çalışmalar da yapılmaktadır. Bunlar özellikle orada yaşayan bir Müslümanın günlük hayatında ihtiyaç duyacağı hadisleri içeren veya hadis ve sünnetin öneminden bahseden çalışmalardan. Ayrıca mühtediler için de Hz. Peygamber’i ve sünnetinin tanıtmaya yönelik az da olsa bazı eserlerin kaleme alındıkları da görülmektedir. Aşağıda bu konuda ulaşabildiğimiz çalışmalar tanıtılacaktır.

139. Ahmad Deffner, *Ein Tag mit dem Propheten*, (Peygamberle Bir Gün), Haus des Islam, 1983.¹²⁰

Müellifin faydalandığı kişiler arasında, hadise dair klasik kaynaklardan ziyade Juynboll, Motzki ve Schöler isimleri dikkat çekmektedir.

¹¹⁷ Seminer ödevi olarak sunulan araştırmada tıbb-ı nebevînin İslam dünyasındaki güncelliği ve modern fetvâlardaki yeri ele alınmaktadır. İlk kısımda İslâm’da şifa anlayışı ve Kur’ân’ın tıbbı bakımını inceleyen müellif, ikinci kısımda tıbb-ı nebevî başlığı altında cahiliye döneminde tıb anlayışı, hadislerde ve Hz. Peygamber sonrası tıbb-ı nebevîyi incelemiştir. Son kısımda da güncel fetvalar çerçevesinde günümüzde tıbb-ı nebevî anlayışı değerlendirilmektedir. İncil’de de Hz. İsa’dan nebevî tıbbı dair bilgilerin aktarıldığına değinen müellif, Hristiyanlıkta bunun önemini yitirdiğini belirtir. İslâm’da ise tıbb-ı nebevî güncelliğini korumakta ve hadislerde bu konuyla alakalı yüzlerce rivâyet yer almaktadır. Yazara göre hadislerdeki tıp anlayışı; folklorik tıp, eski Yunan’dan alınan tıp ve Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği tıp olmak üzere üç temele dayanmaktadır.

¹¹⁸ Mainz Johannes Gutenberg Üniversitesi’nde Şark Bilimleri bölümünde araştırma ödevi olarak yapılmıştır. GRIN yayınevi aracılığı ile online olarak Almanya’da yapılan seminer çalışmalarının yayınlandığı bir site bulunmaktadır. İlgili çalışmaya erişimimiz bu siteden sağlanmıştır. Bk: <http://www.grin.com/de/e-book/139537/frauen-in-der-hadit-ueberlieferung-fundamentale-glieder-der-kette>, (12.12.18)

¹¹⁹ Seminer ödevi olarak hazırlanan bu çalışmada, hicri 1-8. yüzyıllar arası esas alınarak İslâm’da kadınların hadis ilmindeki konumu incelenmektedir. Hadis kavramı ve literatürü özetle ele alındıktan sonra, ricâl ilminde kadınların oynadığı role değinilmektedir. Araştırmada bilhassa Hz. Âişe ve diğer Hz. Peygamber eşleri başta olmak üzere o dönemde yaşamış kadın sahâbiler üzerinde durulmaktadır. Her ne kadar “ricâl” kelimesinden erkekler anlaşılssa da, İslâm’da kadınların da rivâyetlerin aktarımında ve hadis ilminde önemli oldukları vurgulanmaktadır. Araştırmanın kadınların hadis ilmindeki yeri ve katkılarını görmek açısından faydalı olduğu söylenebilir.

¹²⁰ Eser bir müslümanın günlük hayatını ilgilendiren iki yüze yakın hadisin tercümesinden oluşmaktadır. Eserde, hadislerin kaynak bilgileri de verilmektedir. Rivayetler daha ziyade *Kütüb-i Sitte*, *Mışkâtü’l-Mesâbîh* ve *Ryâzû’s-sâlihîn*’den seçilmiştir. Kitabın giriş kısmında yer alan sünnetin önemi ve bir müslümanın hayatındaki yerine dair değerlendirmeler de dikkat çekicidir.

140. Ghazi Abdel-Qadir, *Mohammed/ Worte wie Oasen*, (Muhammed (s.a.v.) / Çölde Vaha Gibi Sözler), Hender Verlag, Freiburg, 1995.¹²¹
141. Abû-r-Rida Muhammad Ibn Ahmed Ibn Rassoul, *Lest in der Sunna*, (Sünnette Oku), Islamische Bibliothek IB Yayınevi (Islam Kütüphanesi), I.baskı, Köln 1997.¹²²
142. Ahmad von Deffner (editör), Eva el-Shabassy, Omer el-Shabassy, Amin Waltter, *Allahs Gesandter hat gesagt-The Messenger of Allah has said*, (Allah'ın Elçisi dedi ki: ...), Da'wah Academy, International Islamic University, IRI Press, Islamabad, 1998.¹²³
143. Abû-r-Ridâ Muhammad Ibn Ahmad Ibn Rassoul,¹²⁴ *Göttliche Lichter in den Heiligen Hadîten- الأنوار الربانية في الأحاديث القدسية باللغة الألمانية*, (Kudsî Hadislerdeki İlâhî Nurlar), IB-Islamische Bibliothek Yayınevi, I.baskı, 1998 Köln.¹²⁵

¹²¹ Almanya'da çocuk ve gençlere yazdığı kitaplarla bilinen Ghazi Abdel-Qadir'in klasik hadis literatüründen seçtiği hadisleri tercüme ederek oluşturduğu 126 sayfalık bir eserdir. Eser bir müslümanın hayatının nasıl olması gerektiğiyle ilgili daha ziyade pratik bilgiler içeren rivâyetleri ele almaktadır. Muhtedilerin istifade edebileceği tarzda yazılan kitabın, akıcı bir dil ve anlaşılabilir bir üslupla kaleme alındığı söylenebilir.

¹²² El kitabı niteliğinde hazırlanan bu kısa çalışma, müellifin Arapça kaleme aldığı bir eserinin Almanca tercümesidir. Eserde Kur'ân'dan ayetler verilerek, Hz. Muhammed'in ve sünnetin İslâm'da konumunu açıklanmakta ve sünnetin vahy-i gayri metlûv boyutuna dikkat çekilmektedir. Her ne kadar akademik bir dille yazılmasa da kısa ve öz olduğu için hadis ve sünnet hakkında mâlumat almak isteyenlere fayda sağlayacağı söylenebilir.

¹²³ Pakistan'da uluslararası İslam Üniversitesi dava akedemisi öncülüğünde hazırlanan bu çalışma, Almanya'da İslami çalışmaları ve yazılarıyla meşhur gazeteci yazar Ahmad von Deffner ve diğer isimlerle beraber tercüme edilmiştir. Eserde Doğu-Orta Avrupa'da İslâmî literatürün ve İslâm'a davet kitaplarının eksikliğinden dolayı böyle bir tercümenin yapıldığı vurgulanmaktadır. Kitap hadis tarihi ve usulüne dair ayrıntılı bilgilerle başlamakta, devamında seçme hadislere yer verilerek bu rivâyetler tenkide tabi tutulmaktadır. Çalışmada, "oryantalistler dışında" ilk defa Almanca olarak müslümanların bu kadar hacimli bir eser neşrettiği de vurgulanmaktadır. Bu tarz çalışmaların Avrupa'da giderek büyüyen islamafobiyle mücadele niteliğinde kaleme alındıkları söylenebilir. Avrupa'daki müslümanların, yaşadığı ülkenin ana diliyle hazırlanmış İslâmî literatüre dair kaynak ihtiyacı her geçen gün arttığı için, bu tür eserlere oldukça ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Bu tarz çalışmaların Avrupa'da güvenilir eller tarafından yapılması, bizce de Müslümanlar tarafından ihmal edilmemesi gereken sorumlulukların başında gelmektedir.

¹²⁴ Muhammed Ahmet Resul, Almanya'nın Köln ve Düsseldorf şehirlerinde İslami literatüre dair birçok eserlerin yayım ve editörlüğünü yapmıştır. Aslen Mısırlı olan müellif 22 Nisan 1929'da doğmuş, 14 Nisan 2015 yılında da vefat etmiştir. Eserleri arasında Almanca "*Handbuch der muslimischen Frau (Müslüman kadının el kitabı)*"da zikredilebilir.

¹²⁵ Eserinde kudsî hadislerin Kur'ân'dan bir vahiy olmadığının altını çizen müellif, bu tür rivâyetlerin Allah Teâla'dan Hz. Muhammed'e iletildiğini anlatmaktadır. Kırk kudsî hadisi ihtivâ eden eserde rivâyetlerin Arapça metinlerine de yer verilmektedir. Kütüb-i Sitte içerisinde seçilerek derlenen eserde ekseriyetle Sahîhâyn'den rivâyetler yer almaktadır. Eserde hadisler hakkında herhangi bir açıklama veya şerh yer almamaktadır.

Sonuç

Batıda Hadise Dair Kaleme Alınan Almanca Akademik Çalışmalar isimli makalemizde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır. Günümüzde Almanya, oryantalist çalışmalarda en önde gelen ülkelerden biridir. Bu tespit, Brockelmann gibi önemli müsteşriklerden tarafından da yapılmıştır. Almanca olarak Batıda hadis ve sünnet alanıyla ilgili azımsanamayacak ölçüde çalışmanın yapıldığı görülür. Ülkemizde akademik camiada dil sorunu nedeniyle ne yazık ki bu çalışmalardan yeterince haberdar olunamadığı söylenebilir.

Almanya’da hadise dair yapılan gerek kitap ve tez gerekse makale ve tebliğ gibi araştırmalar içerisinde, sayı olarak en çok çalışılan konunun şahıs ve eser merkezli çalışmalar oldukları görülür. Burada da Buhârî ve *Sahîb*’i üzerinde yapılan çalışmaların dikkat çektiği söylenebilir. Kanaatimizce bunun nedeni, Buhârî’nin ve eserinin müslümanlar katındaki konumudur. Bu çalışmalarda da Kur’ân’dan sonra en güvenilir kaynak olarak değerlendirilen *el-Câmi’ûs-sâhîb*’e ve içerdiği hadislerle dair şüpheli bir yaklaşımın sergilendiği söylenebilir. İkinci sırada ise isnad, hadislerin tedvini ve otantikliği gibi hadis tarihine dair meseleler yer almaktadır.

Batı’da oryantalistler tarafından hadis ve sünnete dair yapılan çalışmalarda 1950 yılı nispeten belirleyici olmuştur. 1950 öncesinde hazırlanan eserlerde ekseriyetle olumsuz bakış açısı, taraflı bir tutum ve saldırgan bir üslubun hakim olduğu görülür. 1950 sonrasında ise Hz. Peygamber’e, sünnete ve rivâyetlere karşı daha insaflı ve ılımlı bir yaklaşım benimsenmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra, şarkıyyât araştırmalarının bir disiplin haline gelmesi, İslâmî teoloji fakültelerinin ve Şarkıyyât kürsülerinin açılmasıyla, yapılan araştırmaların öncesine nazaran daha disiplinli ve nitelikli hale geldiği görülmektedir. Bunda “misafir-işçi” olarak Avrupa’ya giden müslüman ailelerin çocuklarının söz konusu fakültelerde, eğitim-öğretimde ve akademide rol almaya başlamaları vb. faktörlerden dolayı Avrupa’nın İslam politikasındaki değişimin etkisinin olduğu söylenebilir.

Ayrıca son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında, araştırmaların temel kaynaklardan faydalanılarak hazırlandığı ve objektif olma gayretinin dikkat çekmeye başladığı görülür. Makalede de görüleceği üzere 1950 sonrası yapılan kitap, makale, lisansüstü tezler, tebliğler, seminer ödevleri vb. çalışmaların sayısının ciddi derecede arttığı anlaşılmaktadır. İslâm’a ön yargılı tavır bir tarafa bırakılacak olursa, önemli oryantalistlerin tamamının araştırmalarını birincil kaynaklardan faydalanarak yaptığı müşahede edilir.

Tüm bunlara rağmen Batılı araştırmacıların hadislerle karşı olumsuz tavrının yine de devam ettiğini söylemek mümkündür. Rivayetlerin otantikliği meselesinin neredeyse bütün müsteşrikler tarafından ısrarla üzerinde durulan konu olduğu söylenebilir. Kur’ân’ın tevâtüren nakledilmiş olması, dikkatlerin daha ziyade hadisler üzerinde odaklanmasına sebep olmaktadır. Nitekim gerek İslam ülkelerinde gerekse Batı’da ve özelde Almanya’da Kur’an merkezli hadis anlayışının kabul edilip yaygınlaşmaya başlamasında, oryantalistler tarafından yapılan bu çalışmaların ciddi bir şekilde etkili olduğu düşünülmektedir.

Nihai olarak ülkemiz akademiasının ve hadisçilerinin Almanya, İspanya, İtalya vb. ülkelerde de İslam'a ve hadislere dair çalışmalardan haberdar olabilmesi için, oradaki akademik kültürü ve ürünleri tanıtan, değerlendiren çalışmalara çok fazla ihtiyaç olduğuanlaşılmaktadır.

Batıda son dönemde hadis ve sünnet alanına yönelik olarak akademik yayınların yanında, orada yaşayan Müslümanlara ve mühtedilere yönelik olarak da ciddi çalışmaların yapıldığı görülür. Hatta Batı'da yaşayan Müslümanlar göz önüne alındığında bu tür çalışmalara akademik mahiyetteki çalışmalardan çok daha fazla ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Hüseyin. *Goldziher ve Hadis*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- AKGÜN, Hüseyin. “Hadislerin Otantikliği Hususunda Bazı Oryantalistlerin Görüşleri ve ‘Hadisin Özü’ (Kern, Core) Kavramı”, *Hikmet Yurdu*, 8/15, (2015), s.75-97.
- AKIN, Nimetullah. *Alman Oryantalizmi ve Hadis*. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- AKIN, Nimetullah. “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler’in Yaklaşımları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008): 47-70.
- AKPINAR, Turgut. “Alfred von Kremer”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 2289. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- A’ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-. *İlk Devir Hadis Edebiyatı ve Peygamberimiz’in Hadisleri’nin Tedvin Tarihi (H. 1-150- M. 622-657)*. Trc. Hulûsi Yavuz. 3. Bs. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- A’ZAMÎ, Muhammed Mustafa el-. *İslam Fıkıhı ve Sünnet: Oryantalist J. Schacht’a Eleştiri*. Trc. Mustafa Ertürk. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- A’ZAMÎ, Muhammed Mustafa. “Müsteşrik Schacht ve Nebvî Sünnet”. *Oryantalist Yaklaşımlara İtirazlar*. Ed. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Araştırma Yayınları, 1999.
- BALİÇ, İsmail. “Geschichte des Arabischen Schrifttums”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 37-38. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- BROCKELMANN, Carl. “Die Morgenländischen Studien in Deutschland”. *ZDMG*. 76 (t.y.).
- BULUT, Yücel. “Oryantalizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 428-437. TDV Yayınları, 2007.
- BULUT, Yücel. *Oryantalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2004.
- DERE, Ali. “İmam Mâlik’in Hadis Metinlerini Değerlendirme Kriterleri Üzerine”. *İslami Araştırmalar* 10/1-2-3 (1997): 69-73.
- EZER, Bekir. *Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed, Sünnet ve Hadis Hakkındaki Çalışmaları (1900-1950)*. Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 2007.
- FÜCK, Johann. “Hadisçiliğin İslâmî Geleneğin Oluşumundaki Rolü”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, Trc. Seda Ensarioğlu, 1/2 (2003): 145-165
- GEİGER, Abraham. *Was hat Mohammed aus dem Judentum aufgenommen?* Doktora, 1833.
- GOLDZİHER, Ignaz. “Hadis Kültüründe Yer Alan İncil Parçaları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Trc. Sami Şahin 12/1 (2008): 439-484.
- GOLDZİHER, Ignaz, "Müslümanlarda Rivâyet Literatürüne Dair Yeni Materyaller", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trc. Hüseyin Akgün, 4 (2015), s. 81-119.
- GOLDZİHER, Ignaz. *Muhammedanische Studien*. 2. Bs. Halle: Max Niemeyer Yayınevi, 1890.
- GOLDZİHER, Ignaz. “İslâmî Hadîsin Yeri Etrafında Mücadeleler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trc. Cihad Tunç, 19 (1973): 223-235.
- GOLDZİHER, Ignaz. “Hadis’te Yeni Eflatuncu ve Gnostik Unsurlar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trc. Ömer Özsoy, 36 (1997): 405-421.
- GÖRGÜN, Hilal. “Heinrich Ferdinand Wüstenfeld”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 166-168. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- GÖRGÜN, Tahsin. “Ignaz Goldziher”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 105-111. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- HAMİDULLAH, Muhammed. “Carl Brockelmann”. *İslâm Tetkikleri Dergisi*. 8 (1984).
- HATİBOĞLU, Mehmed Saîd. “Ignaz Goldziher”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 102-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

- HIDIR, Özcan. “Şarkiyatçıların Hadisi Tarihlendirme Metotları”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003): 97-115.
- JUYNBOLL, G. H. A. *İsnad Analiz Yöntemleri*. Trc. Bülent Uçar. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2005.
- JUYNBOLL, G.H.A. - Özer, Salih. *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- KIRBAŞOĞLU, M. Hayri. *Alternatif Hadis Metodolojisi*. Ankara: Kitabiyat Yayınları, 2004.
- KIZIL, Fatma. “Goldziher’den Schacht’a Oryantalist Literatürde Hadis ve Sünnet: Bir Okulun Yaşayan Geleneği”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 7/2 (2009): 45-62-62.
- KIZIL, Fatma. “Oryantalistlerin Hadise Yaklaşımları: Üç Temayül”. *Vuslat*. 161 (t.y.).
- KIZIL, Fatma. “Türkiye’de Hadis Araştırmaları ve Oryantalizm”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013): 303-331.
- KIZIL, Fatma. “Oryantalistlerin Akademik Hadis Araştırmaları: Ana Eğilimler, Yerleşik Kabuller ve Temel İddialar”. *Hadis ve Siyer Araştırmaları* V/1 (2019): 155-245.
- KOÇYİĞİT, Talât - Serinsu, Ahmet Nedim. “I. Goldziher’in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlili ve Tenkidi = Nakd ve Tahlilu Ba’zı Ârâi Ignaz Goldziher el-Müteallika bi’l-Ehâdisi’n-Nebeviyye”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (1992): 199-216.
- KUZUDİŞLİ, Bekir. “Oryantalizm ve Hadisle İlgilenen Bazı Oryantalistler”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (2003): 141-172.
- MOTZKİ, Harald. *Batı’da Hadis Çalışmalarının Tarihi Seyri*. Ed. Bülent Uçar. İstanbul: Hadisevi, 2006.
- MOTZKİ, Harald. “Der Prophet und die Schuldner. Eine Hadît- Untersuchung auf dem Prüfstand”. *Der Islam*. 77 (2000): 1-83.
- MOTZKİ, Harald. *İsnad Ve Metin Bağlamında Hadis Tarihlendirme Metotları*. Trc. Bekir Kuzudişli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- MOTZKİ, Harald. *Wie glaubwürdig sind die Hadithe? Die klassische islamische Hadîth- Kritik im Licht moderner Wissenschaft*. Springer: Wiesbaden, 2014.
- NAGEL, Tilman. “Hadis ya da Tarihin İmhası”. *İslami Araştırmalar*. Trc. Ali Dere 10/1-2-3 (1997): 163-167.
- OKİÇ, Muhammed Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. İstanbul: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1959.
- POLAT, Salahattin. “Modern Dönemde Hadis İlminin Temel Meseleleri”. *Modern Dönemde Dini İlimlerin Temel Meseleleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- SAİD, Edward. *Oryantalizm*. Trc. Nezih Uzel. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1998.
- SCHACHT, Joseph. *İslam Hukukuna Giriş*. Trc. Mehmet Dağ - Abdulkadir Şener. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1977.
- SCHOELER, Gregor. “Mûsâ b. Ukbe’nin Kitâbü’l-Meğâzi’si ile İlgili Yeni Bulgular”. *İSTEM: İslâm, San’at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*. Trc. Hüseyin Akgün 11/22 (2013): 11-21.
- SCHOELER, Gregor. “Musa b. Ukbe’nin Meğazisi”. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Trc. Hüseyin Akgün 9/18 (2011): 103-136.
- SCHOELER, Gregor. “Sözlü Tora ve Hadis: Rivâyet, Yazım Yasağı, Redaksiyon”. *Hadis Tetkikleri Dergisi*. Trc. Hüseyin Akgün 6/1 (2008): 135-173.
- SCHÖLER, Gregor. “İslam’ın İlk Döneminde Bilimlerin Sözlü veya Yazılı Rivayeti Sorunu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Trc. Nimetullah Akın, 48/2 (2007): 171-196.

SEZGİN, M. Fuad. *Geschichte des Arabischen Schrifttums, (Arap Literatür Edebiyatı)*. Leiden: E.J.Brill Yayınevi, 1967.

TOMAR, Cengiz. “Sarasinler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 116-117. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

TOKPINAR, Mirza. “Men teşebbehe bi-kavmin fe-hüve minhum’ Hadisi Üzerine Bir İnceleme”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 3/2 (2005): 85-109.

ÜNAL, İsmail Hakkı. “İbn Hatîbüddehş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 30-31. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

WEISWEILER, Max. *Istanbuler Handschriftenstudien zur Arabischen Traditionsliteratur*. Leipzig: Deutsche Morgenländische Gesellschaft (Bibliotheca Islamica), 1937.

YÜCEL, Ahmet. *Oryantalistler ve Hadis (Yaklaşımlar-Değerlendirmeler-Literatür)*. İstanbul: İFAV, 2013.

YÜCEL, Ahmet. *Oryantalistlerin Gözüyle İslam*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.